

Мултикултурно образование Концепти и методи

Центар за Балканска Соработка ЛОЈА

LOJA

Мултикултурно образование

Концепти и методи

Прирачник

Тетово, 2018

Мултикултурно образование, концепти и методи
Центар за Балканска Соработка ЛОЈА

Автори: *Теорија*

Проф. Д-р Татијана Атанасоска, Универзитет Св. Климент Охридски, Битола
Доц. Д-р Куштрим Ахмети, Државен Универзитет во Тетово, Тетово
Проф. Д-р Лена Дамовска, Универзитет Св. Кирил и Методиј, Скопје
Доц. Д-р Даниела Коцева, Универзитет Гоце Делчев, Штип
Вон. Проф. Д-р Јасминка Кочоска, Универзитет Св. Климент Охридски, Битола
Проф. Д-р Мемет Мемети, Универзитет на Југоисточна Европа, Тетово
Проф. Д-р Снежана Мирасчиева, Универзитет Гоце Делчев, Штип
Проф. Д-р Маја Мухиќ, Универзитет на Југоисточна Европа, Тетово
Доц. Д-р Алма Тасевска, Универзитет Св. Кирил и Методиј, Скопје

Автори: *Работилници*

Елона Бајрами Љума
Барбара Ехренсбергер
Боран Иваноски
Блерим Јашари
Александра Сарџоска
Ељмедина Шафи

Лектура: Катерина Јосифоска

Илустрација: Паолин Фихтнер

Техничка обработка: Јулија Опшински

Печатница: Тринга Дизајн

СР - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

37.035:316.723-021.463(497.7)(035)

МУЛТИКУЛТУРНО образование, концепти и методи : прирачник /
[автори Татијана Атанасоска ... и др.]. - Тетово : Центар за Балканска
соработка Лоја, 2018. - 80 стр. : илустр. ; 21 см

Автори: Татијана Атанасоска, Куштрим Ахмети, Лена Дамовска, Даниела
Коцева, Јасминка Кочоска, Мемет Мемети, Снежана Мирасчиева, Маја Мухиќ,
Алма Тасевска, - Библиографија кон главите

ISBN 978-608-66247-0-5

1. Атанасоска, Татијана [автор] 2. Ахмети, Куштрим [автор] 3. Дамовска,
Лена [автор] 4. Коцева, Даниела [автор] 5. Кочоска, Јасминка [автор] 6.
Мемети, Мемет [автор] 7. Мирасчиева, Снежана [автор] 8. Мухиќ, Маја
[автор] 9. Тасевска, Алма [автор]

а) Мултикултурно образование - Македонија - Прирачници
COBISS.MK-ID 108184842

Содржина	
ВОВЕД.....	4
ГРАДЕЊЕ ТИМ И ГРАДЕЊЕ ДОВЕРБА	5
РАБОТИЛНИЦА ЗА ТЕМАТА ГРАДЕЊЕ ТИМ.....	7
РАБОТИЛНИЦА ЗА ТЕМАТА ГРАДЕЊЕ ДОВЕРБА.....	9
КОМУНИКАЦИЈА.....	11
РАБОТИЛНИЦА ЗА ТЕМАТА КОМУНИКАЦИЈА	14
ПЕРЦЕПЦИЈА	16
РАБОТИЛНИЦА ЗА ТЕМАТА ПЕРЦЕПЦИЈА	19
СТЕРЕОТИПИ И ПРЕДРАСУДИ.....	22
РАБОТИЛНИЦА ЗА ТЕМАТА СТЕРЕОТИПИ И ПРЕДРАСУДИ	24
РАЗЛИКИ	28
РАБОТИЛНИЦА ЗА ТЕМАТА РАЗЛИКИ	30
ДИСКРИМИНАЦИЈА.....	33
РАБОТИЛНИЦА ЗА ТЕМАТА ДИСКРИМИНАЦИЈА	37
ИДЕНТИТЕТ	39
РАБОТИЛНИЦА ЗА ТЕМАТА ИДЕНТИТЕТ	41
КОНФЛИКТИ И ТРАНСФОРМАЦИЈА НА КОНФЛИКТИ.....	45
РАБОТИЛНИЦА ЗА ТЕМАТА КОНФЛИКТ И НЕНАСИЛНА.....	47
РАЗРАБОТКА НА КОНФЛИКТИ	47
НАСИЛСТВО	50
РАБОТИЛНИЦА ЗА ТЕМАТА НАСИЛСТВО / НЕНАСИЛСТВО	56
ЛИДЕРСТВО.....	59
РАБОТИЛНИЦА ЗА ТЕМАТА ЛИДЕРСТВО	61
ДОНЕСУВАЊЕ ОДЛУКИ	63
РАБОТИЛНИЦА ЗА ТЕМАТА ДОНЕСУВАЊЕ ОДЛУКИ	64
МОЌ.....	66
РАБОТНИЦА НА ТЕМА МОЌ.....	68
РОД И ТЕОРИИ НА РОДОТ	72
РАБОТИЛНИЦА ЗА ТЕМАТА РОДОВИ УЛОГИ	73

ВОВЕД

Прирачникот Мултикултурно образование, концепти и методи се појави како резултат на соработката иницирана од страна на Центарот за Балканска соработка, каде експерти од различни универзитети во Република Македонија во соработка со тренерите во полето на неформалното образование ги обработуваат различните теми од областа на мултикултурното образование.

За прв пат оваа публикација ги донесува заедно претставниците на различните универзитети коишто се единствени според географскиот, етничкиот и лингвистичкиот аспект, исто така и ги зближи универзитетските професори и експертите од полето на наставните методологии во неформалното образование во Република Македонија.

Потребата за ваков прирачник произлегува од мултикултурниот, мулти-лингвистичкиот карактер на нашето општество, што претставува придобивка којашто треба да се култивира.

Со оглед на тоа што почитувањето на различноста како концепт и филозофија на животот е клучна вредност што треба да се промовира во мултиетничко демократско општество, напорите на овој прирачник се насочени кон надминување на основните бариери (комуникација, насилство, предрасуди и стереотипи, дискриминација, перцепции, идентитети, родови улоги итн.) за промовирање на мултикултурализмот во општеството.

Надминувањето на овие бариери на индивидуално ниво е појдовна точка за промена на општеството. Самото инсистирање на неформалната методологија за справување со овие концепти е додадена вредност на овој прирачник, бидејќи создава прозорец кој не само што нуди поголеми можности за стекнување знаења, компетенции и вештини, туку и можност да ја примени оваа методологија во рамката на институциите за формално образование.

Во прирачникот се вклучени специфични теми со кои се занимаваат универзитетските професори со експертиза во соодветната област и во рамките на секоја тема / поглавје се предвидени активности и вежби со примена на различни методи на неформално учење, како бура на идеи, групна работа, презентации итн. подготвени од овластени тренери во областа на неформалната методологија.

Овој прирачник ќе биде неконвенционален ресурс за учениците од педагошки факултет како идните наставници да ја разберат важноста на мултикултурното образование, да го применат овој концепт во училищата за да ги подобрат знаењата и компетенциите и мултикултурните вредности на новите генерации. Покрај тоа, истиот прирачник може да се користи како ресурс и материјал на универзитетско ниво каде што се вклучени проблематиките на интеркултурна разновидност.

Јазикот и содржината на прирачникот е исто така адекватен како ресурс за различни групи со различни нивоа на образование.

Оваа публикација е во функција на задоволување на потребата за такви ресурси на албански и на македонски јазик за читателите, обучувачите и наставниците во основното, средното и високото образование за градење на капацитетите во однос на меѓукултурната разновидност и промовирање на овој концепт во општеството како предуслов не само за индивидуален развој, туку и за благосостојбата во општеството.

Проф. д-р МЕМЕТ МЕМЕТИ

ГРАДЕЊЕ ТИМ И ГРАДЕЊЕ ДОВЕРБА

Асс проф. д-р. Алма Тасевска и проф. д-р. Лена Дамовска

Идејата за тимска работа и градење тим во педагошката теорија и практика се појавува кон крајот на 50-те и почетокот на 60-те години на 20 век, најпрво во САД, а потоа и во Европа.

Базичната дефиниција за Градење тим се однесува на основниот постулат дека со заедничка работа секој постигнува повеќе.

T - Together

E - Everyone

A - Achieves

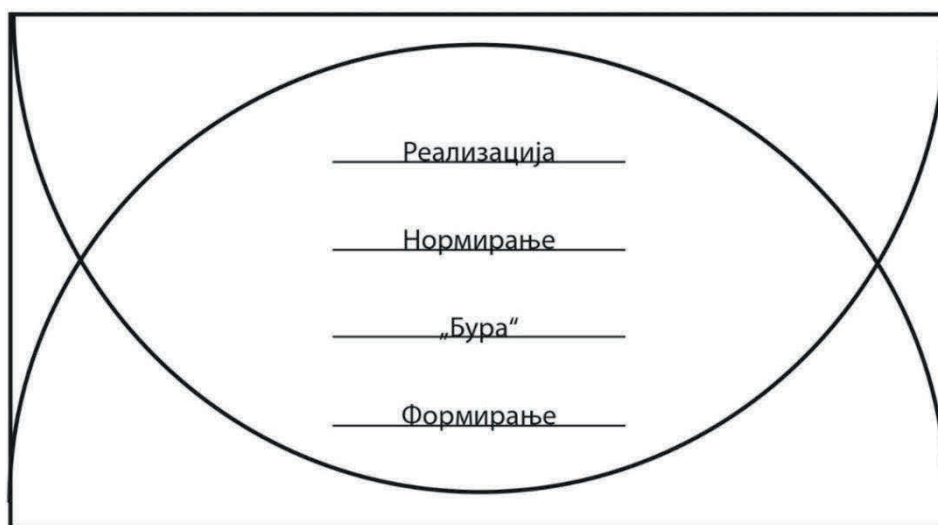
M – More

Together Everyone Achieves More

Во теоретската дефинираност на оваа проблематика според авторот (Edward, 2002) се вели дека „Тимот претставува група на луѓе, кои можат успешно да ја прифатат и реализираат секоја поставена задача. Притоа успешност значи квалитетно и навремено извршена задача со потполно и економично користење на ресурсите“, исто така се вели дека „Тимот претставува група на луѓе кои работат заедно врз основа на определени перцепции со заедничка цел, со договорени процедури, со изградено чувство на припадност, со кооперативност, и при тоа несогласувањата ги надминуваат отворено и преку дискусии“ (Sallis, 2002).

Формирање тим е прва фаза од процесот наречен градење тим и градење доверба во тимот. Тимот се формира заради достигнување на одредени цели и задачи и при тоа грижливо и смислено се одбрани членовите кои ќе го сочинуваат тимот. Се смета дека тимот функционира поефективно за разлика од останатите облици на организирање и работење на луѓето. Тимот се доживува и како средина која овозможува максимален придонес на поедините членови во разговор и договор со другите членови.

Постојат неколку фази во развојот на тимот кои обезбедуваат градење на доверба во тимот, тие се прикажани на следната слика:

Формирање (Forming) е фаза кога тимот е во оформување и неговите членови се запознаваат помеѓу себе.

- **Бура (Storming)** е фаза како и во најголем дел се создава довербата помеѓу членовите на тимот. Ова е најзначајната фаза за еден тим. Доколку оваа фаза се преброди успешно, тогаш тимот може успешно да функционира.
- **Нормирање (Norming)** е фаза на прифаќање помеѓу членовите кои се усогласуваат и се појавува лојалноста, прифаќаат групни норми и основни правила. Тимот во оваа фаза веќе сам си ги формира своите вредности, норми на однесување и правила. Членовите можат да си посветат повеќе внимание помеѓу себе (Sallis, 2002).
- **Реализација (Performing)** е фаза во која тимот се дефинира во своите односи и очекувања. Максимално се користат силите, ресурсите и јаките страни на тимот. Тимот има изградено доверба и соработува, секогаш брзо и квалитетно се решаваат задачите, комплетно се партиципира, се постигнува повеќе отколку индивидуалното постигнување. Во оваа фаза се постигнува синергија на тимот“ (Sallis, 2002).

Во основа може да заклучиме дека успешноста на процесот на градење на тим и градење на доверба во еден тим се базира на квалитетот на водењето на тимот, колку членовите како поединци развиваат стабилно учество во овој процес, особено значајна е и јасната комуникација на интер и интра персонално ниво. Не помалку значајни се работната клима, меѓусебните односи, јасноста и поделеноста на улогите, и се разбира повратната информација во текот на целиот процес на заедничкото работење. Градењето тим и градењето доверба може да се оцени како комплексен процес во секоја негова фаза со посебно почитување на сите негови специфичности.

РАБОТИЛНИЦА ЗА ТЕМАТА ГРАДЕЊЕ ТИМ

(Ељона Бајрами Љума)

Цели на активноста:

- Да се нагласи важноста на тимската работа за формирање група;
- Да се нагласат придобивките и негативните аспекти од целиот процес на заедничка работа;
- Да се разбере важноста на индивидуалната одговорност за време на групната работа.

Активност 1: Изградба на гнездо

Времетраење: 35 минути

Потребни материјали: оваа вежба се препорачува да се одвива во природа, учесниците треба да соберат: лисја, гранки, цвеќе итн.

Опис на активност: Групата се дели на четири помали групи. Задачата на секоја од групите е да изгради гнездо кое што ќе истрае, и кое што на крајот ќе се тестира дали е изградено доволно цврсто со помош на јајца. Од учесниците се бара да бидат што повеќе креативни.

Прашања за дискусија:

- Како се чувствувавте за време на процесот на работа?
- Дали сите бевте еднакво ангажирани?
- Дали имаше некој што не беше инволвиран во процесот и ако имаше како се чувствуваа тие кои што не беа инволвирани?

Активност 2: Пустината Гоби

Времетраење: 30 минути

Потребни материјали: материјал/ текстил за врзување очи.

Опис на активност: Сите учесници имаат затворени очи, освен тројца учесници кои што имаат отворени очи. Учесниците со отворени очи имаат задача да застанат на три различни места во просторијата и истите немаат право да зборуваат. Оние кои што имаат затворени очи имаат задача да ги пронајдат оние со отворени очи. За да ги пронајдат тие треба да се движат низ просторијата и да ги допираат учесниците. Во моментот кога еден учесник ќе го пронајде другиот, треба да извика Гоби, ако и другиот учесник извика Гоби, тоа значи дека пронашол некој со затворени очи и барањето продолжува понатаму. Доколку учесникот кој го допреле е тивок, тоа значи дека оној учесник кој што пронашол тивок учесник ќе ги отвори очите. Вежбата продолжува до оној момент кога сите ќе имаат отворени очи.

Прашања за дискусија:

- Како се чувствувавте за време на оваа вежба?
- Како се чувствуваа учесниците кои што имаа отворени очи?
- Дали беше тешко да се следат правилата?
- Дали беше тешко да им се помага на другите?

Активност 3: Мочуриште

Времетраење: 45 минути

Потребни материјали: лепак/селотејп за креирање на квадратите за мочуриштето

Опис на активноста: Пред почетокот на вежбата тренерите формираат мочуриште во форма на квадрат (погледни формата подолу) со помош на лепак на подот на работната просторија. Бројот на квадратите во полето и нацртот за мочуриштето го одредува тренерот. X- означени на скицата претставуваат патека за премин на мочуриштето.

Задача на групата е тоа што, сите учесници еден по еден треба да го преминат мочуриштето од едната страна на другата „steering“ користејќи го вистинскиот пат. За време на преминот не е дозволена вербална комуникација. Ако учесникот помине во погрешно поле, се дава знак од страна на обичувачот, со еден карактеристичен збор и се враќа групата од самиот почеток. Пред да започне вежбата на групата и се дава 5 минути време за да одлучуваат за стратегија на преминување на мочуриштето.

Вежбата завршува кога сите учесници го имаат поминато мочуриштето.

Прашања за дискусија:

- Дали се одлучивте за стратегијата за пренос и каква беше таа стратегија?
- Како се чувствувате за време на вежбата?
- Како се чувствуваа оние кои што немаа можност да се обидат со повеќе квадрати?
- Како се чувствуваше последниот учесник?

X								
	X	X						
		X				X		
			X	X	X		X	
							X	
								X

РАБОТИЛНИЦА ЗА ТЕМАТА ГРАДЕЊЕ ДОВЕРБА

(Ељона Бајрами Љума)

Цели на активностите:

Знаејќи дека довербата е клучниот елемент на било кои односи помеѓу луѓето темата цели кон:

- Нагласување на важноста на довербата помеѓу учесниците со цел полесна меѓусебна комуникација и истовремено да функционираат како група.

Активност 1: Монети

Времетраење: 30 минути

Потребни материјали: монети за затворање на очите за сите учесници во групата

Опис на активност: Групата се дели на парови (1 и 2). На почетокот лицето 1 (кое што има затворени очи со монети) е водено од страна на лицето 2 до место кое што е одредено да се остават монетите. Кога сите од паровите со број 1 ќе завршат со пренос на монетите, улогите се менуваат со лицата 2.

Прашања за дискусија:

- Како се чувствувавте?
- Дали мислите дека бевте добри лидери/водачи?
- Како вас ве водеа?

Активност 2: Очи

Времетраење: 50 минути

Потребни материјали: материјал/тескнил за затворање на очите.

Опис на активност: Пред да се започне со активност, тренерите во друга просторија или надвор припремаат две идентични патеки со бариери (столици, кутии, маси итн.) Групата се дели на две групи. Задача на двете групи е да ги поминат патеките со препреки.

На почетокот на групите им се дава време од 5 минути да изберат лице кое што ќе биде нивните „очи“ (тоа лице ќе ги води останатите околу препреките низ патеката).

Учесниците се информираат дека вербална комуникација не е дозволена за време на вежбата и дека сите учесници имаат затворени очи, освен лицето коешто е избрано да биде нивите „очи“, и дека на „очите“ не им е дозволено да водат со помош на физички контакт. После давањето на инструкциите дадени се 10 минути за да се одлучат какви знаци ќе користат за да ја поминат патеката. Водењето низ патеката се прави еден по еден учесник, еден позади друг, се додека не завршат сите учесници. За време на вежбата тренерите може да додаваат препреки за да ја направат патеката понепроодна и потешка. Вежбата истовремено има и компетитивен карактер помеѓу двете групи.

Прашања за дискусија:

- Како поминаа оние кои што беа избрани за „очи“?
- Што избравте за знаци за водење?
- Како се чувствувавте?
- Дали беше лесно да се почитуваат правилата?
- Дали беше лесно да се почитуваат правилата?

Активност 3: Слободен пад

Времетраење: 30 минути

Потребни материјали: не се потребни

Опис на активноста: Групата се дели на 4 помали групи. Во секоја од групите еден учесник стои во средината со затворени очи и мора да го ослободи телото во насока на другите учесници кои што стојат околу него/неа во круг. Учесниците во кругот имаат задача да го следат телото во кругот и истовремено да не дозволат тоа да падне на земја. Добро е сите учесници да имаат можност да го искушат слободното паѓање.

Прашања за дискусија:

- Како се чувствувате за време на активноста?
- Дали беше тешко да им се верува на другите?

Библиографија:

- E, Sallis. (2002). Total Quality Management in Education, London: Kogan page
- Mind tools (2015). Team-Building Activities Toolkit. Mind tools ltd.London (e-book available at <https://www.mindtools.com/a72g4xbonus/TeamBuildingActivitiesToolkitCLUB.pdf>)

*Секој аспект на животот е погоден со нашата
(не)способност за комуникација со другите!!!*

Зошто комуницираме?

Комуникацијата е основна претпоставка за човековото битисување, како од филогенетски така и од онтогенетски аспект. Комуникацијата ги движи процесите на индивидуализација и социјализација. Развојот на потенцијалите на единката не е можен без индивидуален продор. Низ сопствената активност, личноста го потврдува своето индивидуално суштествување. Паралелно со индивидуалното е и општественото, социјално битисување на човековата личност. Низ комуникациските дејствија, го усвојува начинот на однесување, правилата и вредностите, со што обезбедува успешно функционирање и обнова на општеството. Затоа, комуникацијата е врска меѓу поколенијата и столб на кој се издига социо-културниот опстанок на човештвото. Всушност, комуникацијата е природна човекова потреба. Се поставува прашањето, што ги поттикнува луѓето да комуницираат.

Шушњиќ (Šušnjić, 1971) говори за три претпоставки: онтолошки, гносеолошки и аксиолошки. Онтолошката поаѓа од фактот дека човекот не е совршен и потребни му се други за да се претстави потполно; гносеолошката претпоставка ја истакнува човековата потрага за вистината за себе која никогаш не е потполна. Аксиолошката претпоставка поаѓа од фактот дека суштината на интерперсоналната комуникација е желбата да се создаде нова вредност преку разговор, затоа што само преку разговор може да се дојде до вистината како една од вредностите.

Поимот комуникација (лат. communication) претставува соопштување, општење, врска. Со други зборови, комуникацијата претставува процес на размена на информации меѓу две или повеќе личности; меѓусебно поврзување во заедницата; свесна и намерна интеракција односно процес на избирање, формирање и пренесување на симболи меѓу луѓето за да се создаде значење. Комуникацијата е динамичен процес на проток на дејствија и специфична форма на социјална интеракција (Мирасчиева 2007, 16). Во текот на тој процес се развиваат способности до степен на вештини. Комуникацијата е процес кој во својата основна структура ги опфаќа следниве елементи: комуникатор (испраќач, емитер), порака (директна/повратна информација) и реципиент (примач).

Пораката (е содржина на информацијата) може да се пренесе низ три вида канали како (визуелен, аудитивен и кинестетички). Комуникацијата е процес на интеракција (заедничко дејствување, содејство). Меѓучовечката интеракција подразбира однос меѓу две личности, при што едната индивидуа влијае на однесувањето на другата (Рот, 1982,15), односно акцијата на едната личност влијае на акцијата на другата личност (тие две личности интер-реагираат). Социјалната интеракција во таа смисла претставува меѓузависност која поаѓа од сознанијата за очекувањата и мотивите на другите и антиципација на нивните акции, вклучувајќи ја во себе евалуацијата на мотивите и акциите и последиците од нивното.

Суштината на интеракцијата е двостраниот активен однос кој доведува до промени во однесувањето. Интеракцијата се јавува во три видови и тоа: социјална (взамен однос на учесниците), формална (однапред утврдени барања), неформална (по желба на поединецот), а според степенот на вклученост може да биде социјална перцепција, привлечност-одбивност, групна интеракција.

Успехот во комуникацијата е определен од широчината и длабочината на интеракцијата која се изразува на четири нивоа на поврзаност: физичка поврзаност, акциско-реакциска, емпатиска и интеракциска. Физичката поврзаност е најниското ниво и подразбира присуство на две комуникациски подрачја (извор и примач на информации). Се јавува врз база на невербалната комуникација со различен степен на внатрешна поврзаност. Физичката близина/оддалеченост е показател на степенот на блискост и наклонетост меѓу комуникаторите.

Второто ниво на поврзаност(акциско-реакциска) тече преку прашања и одговори и сочинува еден синџир на алки од акции и реакции кои не се внатрешно поврзани и ја исклучуваат емоционалната димензија. Овде постои процес на информирање, а комуникацијата е вербална.

Третото ниво на поврзаност е емпатичко и настапува врз основа на очекувањата за реакција на соговорникот, на пораката, имајќи ги предвид неговите карактеристики, ставови и можни реакции. На ова ниво се очекува барем еден од субјектите емпатички да комуницира.

Највисоко ниво на поврзаност е четвртото, интеракциско кое се темели на двонасочност и взаемна активност и кое поаѓа од претпоставката дека во комуникацијата подеднакво учествуваат и двата субјекти, наизменично менувајќи ги улогите на извор и примач на информација, во форма на дијалог, со меѓусебно почитување на ставовите и мислењата. Размената на пораките се врши преку канали на размена на пораки и тоа: визуелен, аудитивен и кинестетички.

Комуникацијата се јавува во различни видови согласно различни критериуми како интраперсонална, интерперсонална и масовна, вербална и невербална, според насоката на движење на информацијата на еднонасочна и двонасочна; според просторната блискост, комуникацијата се дели на непосредна, директна и посредна, телекомуникација, а според односот меѓу комуникантите се говори за авторитарна и демократска комуникација.

Бариери во комуникацијата

Постојат многу различни форми на бариери кои го забавуваат процесот на комуникација (ситуациски, мисловни, мотивациски, информативни). Овие бариери се особено важни, затоа разбирањето на нивната природа и значење е повеќе од потребно заради наоѓање на модели за нивна идентификација и оценка. Во литературата се говори за релативно голем вид на бариери во комуникацијата кои се поставени во различни контексти. Разбирањето на овие основни прашања претставува разбирање на природата на бариерите и создавање концепти за нивно надминување што е неопходен предуслов за развојот на подобри модели на комуникација. Со други зборови, бариерите првенствено треба да се бараат во елементите на комуникацискиот модел како комуникаторите (изворот и примачот на информации), личноста што учествува во комуникацискиот акт (организација на човечки особини, физички квалитети, не се исклучени ниту стручните квалитети), однос и стилот на раководење, мотивираноста за комуникација, од интеракцијата и емпатијата.

Всушност, бариерите се фактори кои ја попречуваат односно прекинуваат континуираната комуникација. Тие ја блокираат, избличуваат и водат кон промена на информациите.

Бариерите вклучуваат не-наметливо однесување, задача-преокупација, лутина или фрустрација, лични предрасуди, недостаток на доверба, несоодветни приоритети, организациска структура, одвлекување на вниманието, „тунел визија“, прекини, рангирани разлики. Најчесто бариерите се поделени во две групи, надворешни и внатрешни.

Надворешните бариери како што се разлики во перцепцијата и јазикот, временска оддалеченост, недостаток на време, инфомации, културни разлики, не можат да се менуваат, туку комуникаторите се прилагодуваат на нив. Внатрешните бариери пак се однесуваат на комплексноста на пораката, „лошо слушање“ или „неслушање“, изборот на медиум за пренос на пораките, различен јазичен вокабулар на комуникаторите и на нив можеме да влијаеме, односно да ги менуваме. Затоа, првенствено, со идентификување на бариерите и примена на противмерки, комуникацијата може непречено да се одвива. Најчесто користени мерки за надминување на бариерите се: користење повратна информација, поедноставување на јазикот, активно слушање, контрола на емоциите, набљудување на невербалните знаци.

Градење ефективна комуникација

Комуникацијата е процес на размена на информации. Информациите се пренесуваат со зборови, тонот на гласот и јазикот на телото. Истражувањата покажуваат дека зборовите зафаќаат 7% од пренесените информации, тонот на гласот 55 %, а јазикот на телото 38%. За ефективна комуникација, учесниците мора да бидат свесни за овие податоци, да умеат да ги користат ефикасно, заради надминување на пречките во процесот на комуникација. Пораката ја содржи информацијата која испраќачот сака да ја испрати до примачот. Тоа најчесто го прави вербално, но може да биде и невербално. За намалување на потенцијалните бариери, испраќачот треба да, користи вистинската терминологија, зборува јасно, избере време на испраќање на пораката кога примачот е во можност да го слуша, користи соодветна висина и јачина на гласот, биде релевантен за примачот, односно пораката да биде инклузивна и информативна (да ги содржи потребните информации неопходни за примачот). Како до успешна и ефикасна комуникација?

- со двонасочна комуникација
- со склад меѓу вербалната и невербална комуникација
- со недирективно однесување
- со пермисивен/демократски однос
- со соработка, отвореност и тимска работа
- со активно слушање

Активно слушање

Активното слушање е „добро“ слушање (да се слушне пораката меѓу редови, да се слушне содржината односно да се вложи напор во слушањето). Кај активното слушање, примачот се обидува да разбере што испраќачот чувствува односно што сака да „каже“ со својата порака. Во тој процес, постојано се присутни повратните информации и се поставуваат прашања, за да се избегнат бариерите и недоразбирањата. На тој начин, учесниците во комуникацијата се повикуваат на што побогата и подлабока по содржина комуникација, поотворена и емоционално поизразена сè со цел за конструктивна комуникација. Освен тоа, активното слушање е израз на довербата во компетенциите на другите учесници. Затоа е потребно, внимателно да се слуша соговорникот. Активното слушање е слушање со разбирање кое ќе ги отстрани сите бариери. Активното слушање е присутно кога постои фокусирање на вниманието, слушање на вербалните и невербални пораки, отворен ум и отфрлање на предрасуди, проверка на она што е слушнато со повратна информација која може да биде во форма на признание како проверка, повторување и парафразирање, потврдно климање на главата, емпатичност. Затоа препораките за активно слушање како што се: не го прекинувајте соговорникот, не говорете премногу, гледајте го соговорникот во очи, поставувајте прашања, изоставете ги движењата и гестовите кои го одвлекуваат вниманието, соодветен израз на лицето со содржината на пораката постојано треба да се имаат на ум.

Впрочем, ефективната интерперсонална комуникација е најзначајна лично-професионална вештина која може да се развива.

РАБОТИЛНИЦА ЗА ТЕМАТА КОМУНИКАЦИЈА

(Елмедина Шафи)

Цели на активностите:

„Не можеме да не комуницираме“ е една од аксиомите на Пол Ватславик (Watzlawick, 1967) и го дефинира скоро целиот процес кој што е широк и комплексен. Последните дебати на полето на комуникацијата се околу тоа дали комуникацијата е наука или уметност.

Било која варијатна има смисла, таа е наука и тоа ни го потврдува истото со последните вртоглави развојни процеси, и е уметност затоа што бара посебни вештини за комуникацијата да биде ефективна.

Целта на овие вежби и активности се следниве: да се претстави комуникацијата како наука, и важноста на ефективната комуникација за да се има пред сè лични конструктивни релации со другите, затоа што истите се рефлектираат и на останатите нивоа на комуникацијата и водат кон поинакво решение или предизвик.

Предизвиците можат да бидат од различен тип, како проблеми со донесување одлуки, предрасуди, стереотипи, дискриминација, омраза и насилство. Ефективна комуникација имаме тогаш кога примателот на пораката ја примил пораката така како што била замислена/ кодирана од страна на испраќачот. Ова е главниот елемент што примерите во продолжение ќе го илустрираат.

Активност 1: Модел на комуникација

Времетраење: 30 минути

Големина на групата: може да се реализира со мала група како и со поголема

Потребни материјали: Флипчарт хартија, маркери/ пенкала и испечатени материјали за читање- handout (Прилог 1)

Опис на активността: Се објаснува шемата или моделот на комуникација за време на работилницата со цел да се потенцира важноста на ефективната комуникација и како се одвива процесот на комуникација.

За илустрација се користи математичкиот модел на комуникација на Shannon и Weaver.

Прашања за дискусија:

- Дали мислите дека комуникацијата е секогаш ефективна?
- Кој може да претставува бариера во комуникацијата?
- Дали процесот на комуникација еволуирал/се развил со текот на годините?

Активност 2: Знаам дека веруваш дека ме разбираш

Времетраење: 25 минути

Потребни материјали: хартија, забелешки со ставови

Опис на активността: На неколку листа хартија се пишуваат посебни ставови формулирани во форма на фрази кои што звучат конфузно. Фразите се читаат гласно и се бара од учесниците истите да ги коментираат. Подоброе е фразите да бидат актуелни, и со прашања за работи кои што влијаат на учесниците, или за работи поврзани со тренингот, и тогаш се очекува учесниците да имаат различни ставови. Нивното мислење се споделува со целата група и потоа се дебатира на темата. Целата дебата се модерира од страна на тренерот.

Прашања за дискусија:

- Дали сите исто сме разбрале?
- Зошто мислите дека сите различно сме разбрале?
- Како можеме да ги надминеме бариерите за да имаме ефективна комуникација?
- Како да дојдеме до заедничко разбирање на фразите?

Активност 3: Активно слушање

Времетраење: 30 минути

Големина на групата: може да се реализира и со поголеми и со помали групи

Потребни материјали: Флипчарт хартија, маркери/пенкала и испечатени материјали за читање-handout (Прилог 2)

Опис на активноста: Се објаснува важноста на активното слушање за ефективна комуникација. За илустрација се употребува кинеската реченица за слушање, која во себе ги содржи главните елементи на активно слушање, уво- физичкиот аспект и целосно внимание; нашите очи-не само она што се кажува, туку и како се кажува или невербална комуникација; срце- емоционалниот аспект.

После ова, групата се дели на парови и секој партнер во предодредена временска рамка од страна на тренерот, му кажува на својот партнер еден настан кој што бил многу емоционален за него, но секогаш со користење елементи од кинеската реченица за слушањето.

Прашања за дискусија:

- Дали имавте чувство дека ве слушаат?
- Како разбравте дека вашиот партнер ве слушаше?
- Колку е тешко да се слуша?
- Дали бевте спречени во текот на комуницирањето?

Библиографија:

- Garber, P. R. (2008). 50 Communications Activities, Icebreakers, and Exercises. HRD Press, Inc.
- Đinić, E.(1978). Nauka o komuniciranju. Beograd: Savremena administracija.
- Мирасчиева,С. (2007). Комуникацијата меѓу наставникот и ученикот во основното училиште. Штип: Педагошки факултет „Гоце Делчев“.
- Reardon, K.K.(1998). Interpersonalna komunikacija. Zagreb: Alinea.
- Рот, Н. (1982). Знакови и значења. Београд: НОЛИТ.
- Shannon, C. E., & Weaver, W. (1949). The mathematical theory of communication. Urbana: University of Illinois Press.
- Šušnić, Đ. (1971). Otpori Kritičkom Mišljenju. Beograd: Savremena administracija.
- Watzlawick, P, Bavelas, B. Jackson, D.D (1967). Pragmatics of human communication: a study of interactional patterns, pathologies, and paradoxes. New York.

Често пати во животот луѓето се нашле во ситуација дури и со нивните најблиски да не се сложат во поглед на многу нешта. Чести се прашањата од типот: како е можно да се потрошат толку средства за вакво безвредно нешто? Што им се допаѓа на луѓето во ова литературно дело? Колку беше добар глумецот во филмот, зошто актерот не ја доби главната награда? Семејството ужива во овој дом кој елементарно е несреден за нормален живот? Зошто оваа жена верува во празноверни нешта? Поради која причина ти ја донесе оваа одлука која е непромислена? Како е можно луѓето да сакаат да го посетат ова неатрактивно место? Зошто некој би избрал да живее под овие сурови природни услови? Што ги тера луѓето да се занимаваат со професии во кои животот им е под постојан ризик? Има уште милион други прашања околу кои луѓето би спореле и не би се сложиле. Во прашање е постоењето на различен избор кој луѓето го вршат под влијание на различни фактори. Врз изборот на луѓето, нивните разлики во ставовите, вредностите, размислувањата влијание вршат различни фактори. Тие можат да бидат од лична природа, но и директно да бидат испровоцирани од различни општествени влијанија на кои тој бил, или е изложен во текот на неговиот живот.

Перцепцијата е процес со чија помош една индивидуа врши селекција, ги организира и интерпретира информациите кои ги прима со цел да создаде една слика за светот која има некакво значење. Таа не зависи само од физичките стимулуси, но и од релацијата на стимулусот со полето кое го опкружува, како и од условите во кои се наоѓа индивидуата („Factors Influencing Perception“, 2008). Сите ние можеме истовремено да бидеме изложени на иста реалност, но сите на сосема различен начин да ја доживееме и да изреагираме на неа. Проблематиката на различниот начин на кој луѓето гледаат на нештата, појавите, ситуациите само навидум не претставува проблем, а всушност во реалниот живот тоа е честа причина за различен вид недоразбирања, конфузии, па дури и конфликтни ситуации. Ова е дотолку поважно ако се земе предвид фактот дека донесувањето на судови, донесувањето на одлуки, заземањето на ставови, креирањето на уверувања се основа врз која човекот врши различни проценки и донесува различни одлуки. Тоа значи дека што тој ќе преземе, на кој начин ќе ги направи работите е во директна врска со тоа како тој ги перцепира луѓето, појавите, процесите, ситуациите. Човекот не е свесен секогаш за тоа од каде произлегуваат овие проблеми, а уште помалку дека тој може да научи да толерира различни ставови, размислувања, толкувања, кои се сосема различни од неговите, дури и дијаметрално спротивни. Учењето и прифаќањето на толеранцијата на различните перцепции не е работа која може да се постигне во еден здив, но е процес кој сепак резултира со успех. Впрочем историјата на човековото општество во многу наврати потврдила дека различното перцепирање на нештата резултирало со процеси на дискриминација по различни основи, одземање на права, угнетување, па дури и до тенденции на истребување доколку зборуваме за различни етнички, расни и верски припадности. Поради тоа предочувањето на различностите и учењето на различните перцепции се работи на кои мора да се посвети заслуженото внимание за да може луѓето како и за многу други нешта да ја стекнат вештината на толеранцијата врз основа на различниот начин на перцепирање. Но и толерирањето на различноста како сосема нормална работа.

Учењето на различните перцепции треба да започне од познавањето на самиот себе си, својот сопствен идентитет. Тоа е почетна позиција која овозможува да се запознаеме себе си, добро да знаеме кои се нашите карактеристики, потреби, барања, очекувања, можности. Само на тој начин ќе можеме да ги разбереме другите, односно поради што нивниот агол на гледање на нештата е поразличен од нашиот.

Во основата на различните перцепции лежи реалноста на различноста. Ние сите сме различни според нешто, било на индивидуално, било на ниво на група која ја поврзуваат некои заеднички нешта, а истовремено се разликува од некоја друга група. Постојат внатрешни и надворешни фактори кои влијаат врз појавувањето на различните перцепции. Внатрешните фактори се поврзани со личноста на човекот, додека надворешните фактори произлегуваат од општествената средина. За да биде појасно тие може да се групираат и на следниот начин:

- Фактори кај оној кој ја врши перцепцијата - неговите ставови, мотиви, интереси, искуство, очекувања;
- Фактори кои се поврзани со ситуацијата во која се врши перцепцијата - времето, општествениот контекст, работната средина;
- Фактори кои се поврзани со целта - некоја новост, движење, звуци, позадина, големина, непосредна близина, сличност.

Различните перцепции всушност се резултат и на комбинацијата на овие различни фактори, што уште повеќе ја усложнува работата. На пример, кај некоја личност ставовите кои ги зазема зависат од животното искуство кое го имала, од културата која влијаела тие да се такви какви што се, но и општествениот контекст во кој се врши перцепцијата. Некоја личност располага со мноштво на информации од областа на модата, тоа е во фокусот на нејзиниот интерес, а истовремено живее во опкружување во кое модата е нешто кое многу се цени и почитува. За оваа личност модата и модните трендови се неизоставен дел од животот, како личниот, така и општествениот. Истовремено во тоа опкружување можеби живее личност на која модата не и е во фокусот на интересот, која можеби поради наследењето на модните трендови имала лошо животно искуство на неприфатеност во средината. Овие две личности не би се очекувало да имаат иста перцепција врз проценката на квалитетот на личноста според нејзиниот надворешен изглед, во случајов следењето на модните трендови. Исто така, една иста личност во зависност на пример од расположението, контекстот во кој се случува нештото, или пак интересот кој во моментот го води во една иста ситуација може да се очекува сосема различно да реагира. Тоа секако зависи од тоа кои фактори на влијание се искombинирале во дадениот момент, а биле појдовна точка за личноста да го избере начинот на кој ќе ја перцепира ситуацијата и ќе изреагира на неа.

Проблематиката на различната перцепција уште повеќе добива на тежина со сознанието дека нејзиното непознавање води кон создавање на стереотипи и предрасуди, кои пак директно водат кон заблуди, недоразбирања, конфликти. Тие на сосема директен начин го условуваат човековото поведење кое често носи негативна конотација. Тие се воедно и причина за општествената ексклузија на поединци, но и цели групи на луѓе. Поради сите овие причини потребно е посебно на младите луѓе да им се помогне во разбирањето на природата, потеклото и суштината на начинот на кој човекот треба, или пак не смее да ги гледа појавите, луѓето, процесите.

Перцепции и заблуди

- Перцепцијата е селективен процес бидејќи нашите сетила и нашата меморија се ограничени, ние немаме капацитет да знаеме и да искусиме сè
- Стимулусите кои не опкружуваат се бескрајни – светот е огромен и создаен од елементи кои не можат да се добројат – ние можеме да дофатиме само тенка порција од реалноста и ние само можеме да задржиме само мала порција од тоа!
- Првиот премин меѓу светот и нас се нашите сетила, но нивниот број е само пет и тие се ограничени. Ние само може да претпоставуваме за тоа каков е тој навистина (бидејќи нашето сетило за допир е ограничено), или да видиме каков е тој навистина (бидејќи нашата видливост е ограничена), или да чуеме каков е тој навистина (бидејќи нашето сетило за слушање има ограничени можности), или да го помирисаме како што тој навистина мириса (бидејќи нашето сетило за мирис има ограничени можности), или да уживаме во целина во неговиот вкус (затоа што нашето сетило за вкус е ограничено).

Перцепции и идентитет

- Идентитетот ни е тоа што нам ни е заедничко со некои луѓе или групи (припадност, култура, семејни вредности ...) и во исто време она што не прави нас различни (персоналитетот, уникатната комбинација на она што го поседуваме како карактеристики...) Начинот на кој што ние ги гледаме нештата (перцепцијата) е определен од нашиот идентитет. Кои сме ние и од каде доаѓаме е фактор кој определува како ние ја доживуваме реалноста. Ова исто така значи дека понекогаш ние имаме тенденција да ги гледаме нештата на ист начин како што ги гледаме луѓето од групата на која што и припаѓаме, но во исто време тоа може да биде различно од другите поради разликите во нашиот персоналитет, односно што ги перцепираме нештата на различен начин.
- Ова може да доведе до болни заблуди или погрешни толкувања. Поради ова потребно е да се подигне нивото на свесност за тоа дека луѓето различно ги перцепираат нештата и различно да се справуваат со нив. На пример, луѓето имаат различен поглед на светот и го восприемаат различно еден од друг. Една од причините се нашите физички и ментални разлики: ние имаме различни способности, да бидеме визуелно попречени или да слушаме или мирисаме повеќе од просекот.

РАБОТИЛНИЦА ЗА ТЕМАТА ПЕРЦЕПЦИЈА

(Александра Сарџоска)

Цели на работилницата:

- Учесниците да препознаат дека перцепцијата е селективна;
- Учесниците да научат и да дискутираат за факторите кои што влијаат на перцепцијата;
- Учесниците да увидат како перцепцијата влијае на комуникацијата, разбирањето и однесувањето и на предрасудите.

Активност 1: Госпоѓа и Господин Смит

Времетраење: 25 – 35 минути

Потребни материјали: флипчарт хартија, маркери, листови хартија и пенкала за сите учесници во групата. (Прилог 3)

Број на учесници: активноста може да се реализира и со помала и со поголема група.

Опис на активноста: На групата и се покажува една слика, која претходно се црта на флипчарт хартија. Им се дава на учесниците 2 – 3 минути да ја разгледаат сликата. Секој индивидуално има задача да напише кратка приказна, за тоа што гледа на сликата. Следи презентација на напишаните приказни.

Прашања за дискусија:

- Зошто мислите дека сите ние имаме различна верзија за тоа што се случува на една иста слика?
- Кои фактори придонесуваат ние различно да ги согледуваме работите?
- Какво влијание има ваквиот начин на перцепција на успешната комуникација помеѓу луѓето?

Активност 2: Троцифрен број

Времетраење: 30 – 40 минути

Потребни материјали: Флипчарт хартија, маркер, столчиња за сите учесници

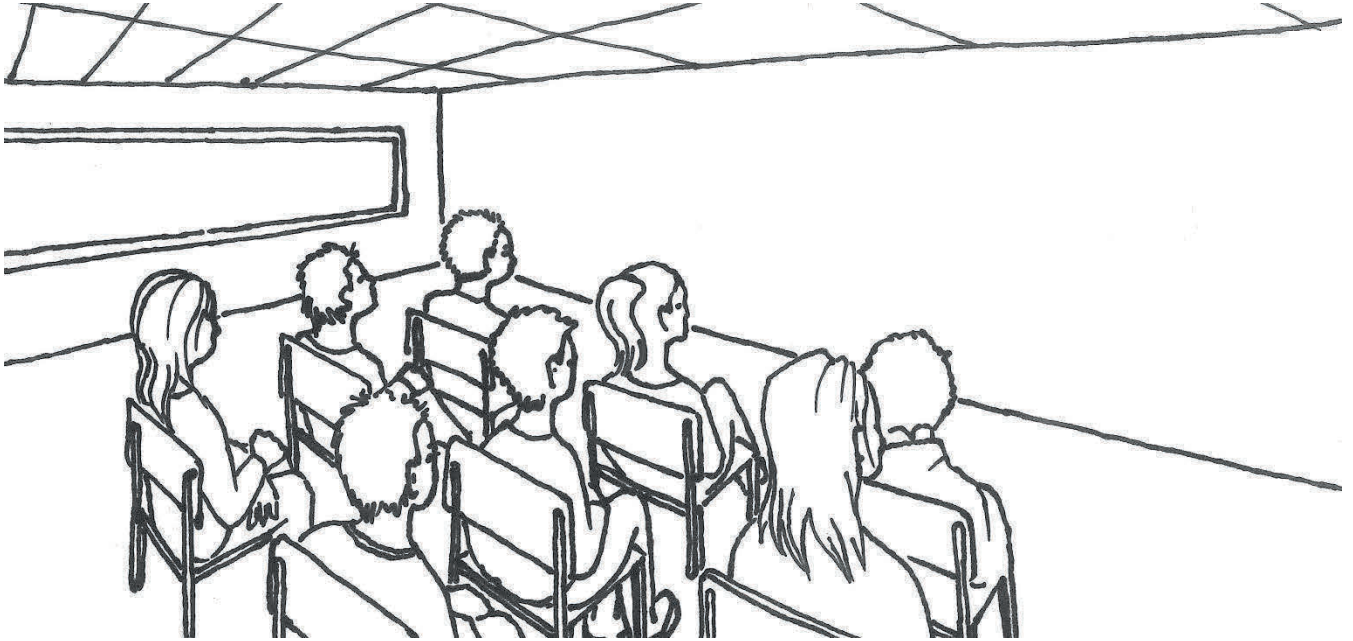
Опис на активноста: Групата се дели на 4 помали групи. Треба да се внимава малите групи да имаат ист број на членови. Просторот се организира со столци во 4 редици на кои ќе седат учесниците еден позади друг. На сите заеднички им се даваат инструкции дека имаат задача да пренесуваат троцифрени броеви, од последниот во редицата до првиот, со тоа што не смеат вербално да комуницираат меѓу себе. Начинот на пренесување на информацијата е единствено преку допир и тоа на следниов начин: се пренесува информација за троцифрен број, (на пример бројот 713) со тоа што ќе го допре 7 пати за стотките оној кој е пред него по левото рамо, еднаш по главата за десетките и три пати по десното рамо за единиците. Овој број се пренесува по истиот пат до првиот во редицата.

Кога сите ќе завршат со пренесување на истиот број, првиот од редицата го кажува бројот што дошол до него преку допир. Сите добиваат ист број за пренесување. Броевите ги задава тренерот, со тоа што го покажува бројот на последниот во редицата, запишан на хартија. Кога е завршен процесот на пренесување на еден број, првиот во групата седнува на последното столче во редицата, а сите други се поместуваат за едно столче напред.

На засебна флипчарт хартија се прави табела од 4-те групи, се запишуваат броевите кои што ги кажале сите редици и на крајот се соопштува точниот број кој всушност треба да се пренесе. Онаа група која го има точниот број добива еден поен. Првата група кој што ќе освои 3 бодови е победник во играта.

Прашања за дискусија:

- Зошто мислите дека сите имаат различни одговори за исти инструкции? Која е причината за тоа?
- Зошто луѓето ги согледуваат работите на различен начин?
- Што мислите дека тоа може да предизвика во конфликтни ситуации?
- Дали имате лични примери на недоразбирање, поради различно согледување на истата работа?

Активност 3: Синцир реакција

Времетраење: 20 – 30 минути

Потребни материјали: слики, хартија, боици

Број на учесници: 4-8, ако групата е поголема, разделете ја во две групи и дозволете им симултано да ја реализираат активността

Опис на активността: Сите учесници ја напуштаат работната просторија, останува само еден учесник внатре. На овој учесник му се дава една слика да ја види и запамети најдобро што може. На учесникот не му е дозволено да ја види сликата по втор пат. Се повикува вториот учесник да влезе во просторијата. Првиот учесник ја опишува сликата на вториот. Влегува третиот учесник, вториот учесник ја опишува сликата на третиот. На првиот учесник не му е дозволено да зборува понатаму во текот на активността. Се продолжува на ист начин со останатите учесници. На последниот учесник во ланецот му се дава лист хартија и боички и да го нацрта она што му го пренеле.

Прашања за дискусија:

- Што се случи? Што видовте дека се одвиваше?
- Кои беа важните точки на пресвртница?
- Кои фактори влијаат на нашата перцепција? Како би објасниле што се случи?
- Знаејќи дека нашата перцепција е селективна, што мислите како тоа влијае врз секојдневниот живот ?

Библиографија:

- Bergen, T J. (1992). The cultural determination of perception. *Education Journal*, 101:6±8.
- Cantril, H. (1968). The nature of social perception. In *Social perception: the development of interpersonal impressions*. Edited by H Toch & HC Smith. Princeton, NJ: D Van Nostrand.
- Factors Influencing Perception. (2008, April 23) E marrënga <https://www.citeman.com/2849-factors-influencing-perception.html>, (10.10.2017).
- Sears, D. O; Freedman, J. L. & Peplau, L. A. (1985). *Social Psychology*. Fifth edition. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

СТЕРЕОТИПИ И ПРЕДРАСУДИ

Доц. д-р Јасминка Кочоска

Во процесот на социјализација, како личности, формираме одредени вредносни ставови за другите групи, кои ги карактеризираме како добри, и како лоши. Овие судови ги учиме и некритички ги прифаќаме од другите луѓе, медиумите, весниците, филмовите итн. Како резултат на тие ставови произлегуваат стереотипите и предрасудите.

Стереотипот претставува слика, која што е заснована врз полувистина и му се припишува на другиот или себе си, врз основа на припадноста на одредена група. Формирање на стереотипот обично има историски корен. Во одреден момент на живеењето на одредена група се случил контакт со друга група во кој се воспоставила одредена динамика на односи, која претставува клучен фактор за стереотипизацијата. Стереотипите се историски форми и претставуваат производ на колективна свест, па обично за нив не се размислува кога се употребуваат, туку се прифаќаат како вечно дадени вистини. Тие се формираат како резултат на општествената категоризација и генерализација и претставуваат заклучоци, засновани на особини на поединци, многу тешко се менуваат и искоренуваат. Можат да бидат на различна основа, а најчести видови се следниве: етнички, полови, религиски, расни, физички, статусни стереотипи итн.

Стереотипот може да биде позитивен или негативен, но речиси секогаш, кога ќе се примени на ниво на единка, е неистинит. Тој вклучува постоење на ние и тие, при што, ние сме групата на која што и припаѓа говорителот, со сите свои реални и претпоставени својства, а тие се припадниците на другата група. Кога погрешните сфаќања опстојуваат наспроти податоците и фактите, се формираат стереотипите (Belicanec, 2012). Можат да се опишат како воопштена слика за поединец или група, која не ги зема предвид индивидуалните разлики, и која најчесто води кон предрасуда. Тие не претставуваат само јазична категорија, туку и одраз на перцепцијата на другиот, како и на самоперцепцијата во одредена социјална средина. Честопати во разговор може да се слушне: „Германците се секогаш точни, најдобри атлетичари се црните луѓе, евреите се најбогати, црногорците се многу мрзливи, жените се лоши возачи итн...“ Ова дефинирање на групите оди заедно со припишување на специфични квалитети на луѓето, така што тие специфични претстави асоцираат на одредените групи. (Democracy, 2016)

Еден од најнепозитивните, но и најтрајните аспекти на човечката природа е неговата способност да биде скептичен кон другите кои се поразлични. За секоја поголема општествена категорија постојат одредени предрасуди и нетрпеливост.

Предрасудите се негативни стереотипи, логички неосновани уверувања, вредности и ставови кон објекти, поединци или групи и идеи. Тие се карактеризираат со стереотипни верувања кои најчесто не се емпириски проверени, туку се засновани врз лични искуства и ставови. Луѓето го оценуваат она што го гледаат и за истото имаат позитивни или негативни реакции. Ставовите претставуваат комбинација од три различни врсти на реакции: емоционални, когнитивни и бихејвиорални. Предрасудите се манифестираат преку емоционалната компонента. Најчесто се користат за да се означат стекнатите, непожелни судови кои се насочени кон одредена личност или група на луѓе во однос на родот, општествената класа, возраста, религијата, расата, етничката припадност, јазикот, националноста или други лични карактеристики. (Janney, 2013)

Предрасудите се релативно стабилни и трајни ставови, вткаени во животните искуства на луѓето. Основна последица од постоењето на предрасуди е неоправдано сместување на поединецот или групата, и како таква, таа е суштински неправедна. (Tufekchiev, 2017) Предрасудите се емоционално обоени и пред се негативни ставови, формирани врз основа на нецелосни информации, сознанија и искуства за некој поединец или група. Сепак, тие не се неизбежен дел од меѓучовечките интеракции. Во правец на спречување на предрасудата големо значење има развивањето емпатија, како и способноста да го гледаме светот од перспектива на другата личност со цел да ја разбереме состојбата на другите. Постојат голем број на примери од секојдневниот живот кога станува збор за предрасудите: „Сите сме забележале дека кога во нашата улица ќе се досели некое семејство, кое е припадник на друга националност или религија, некои луѓе почнуваат да гледаат со недоверба кон него. Таа религиозна разноликост и поделеност (на пример на христијани или муслимани), е една од најчестите причини за одбивност и нетрпеливост. Исто така, за одредени луѓе може да се слушне дека се неприфатливи за дружење, само поради нивната раса, пол или физичкиот изглед.“ (Е.К., 2014)

За да може да се создадат услови за еднаквост на сите во дадената ситуација, пред се потребно е секој да има јасна претстава за себе, за другите, како и за особините и карактеристиките на општествената средина. Треба да научиме дека се разликуваме едни од други уште од самото раѓање, со нашата припадност на одреден народ и националност, како и според религијата што ја изразуваме. Сето тоа не смееме да го гледаме како пречка за разбирање и прифаќање помеѓу нас, туку како богатство на разлики и можности. Само на таков начин ќе можеме да научиме едни од други за шареноликоста на мудростите и убавината на овој наш единствен свет. Според Конвенцијата за правата на детето, целта на образованието треба да биде развивање почит кон сопствените културни вредности, но и промоција на почит кон другите етнички групи во и надвор од земјата. Тоа подразбира почитување на сечиј културен идентитет, јазик и национални вредности на различните цивилизации. Неговата основна цел треба да биде градење свест кај учениците за негативната страна на стереотипите и предрасудите. Наставникот ја има главната улога во процесот на изнаоѓање механизми за спречување на оваа појава и создавање бариери против стереотипите и предрасудите. Преку нагласување на придобивките од различноста, способноста за културна, практична и интеркултурна комуникација со другите, започнува процесот на социјализација, како непобитен сегмент во мултикултурното образование.

РАБОТИЛНИЦА ЗА ТЕМАТА СТЕРЕОТИПИ И ПРЕДРАСУДИ

(Александра Сарџоска и Barbara Ehrensberger)

Цели на работилницата:

- Учесниците да истражат дека ги категоризираме објектите и луѓето и дека секогаш им даваме атрибути на групите кои што ги формираме;
- Разбирање на сопствените, како и стереотипите и предрасудите на другите;
- Разјаснување на улогата на предрасудите во формирање на личното мислење;
- Учесниците да сфатат дека сите имаат предрасуди;
- Да се разберат последиците на предрасудите.

Активност 1: Пишување приказна

Времетраење: 45 минути

Потребни материјали: флипчарт хартија и фломастери

Број на учесници: 20 учесници

Опис на активносста: Учесниците се делат во помали групи од по 4 учесници. На малите групи им се дава по една флипчарт хартија на која веќе е започната една реченица.

Учесниците имаат задача ја продолжат реченицата, користејќи ја започнатата реченица на тој флипчарт. Во мали групи секој, додава своја верзија да ја продолжи реченицата со по некоја идеја во круг. Учесниците имаат 10 мин да ја завршат приказната. Малите групи работаат самостојно без да видат или слушнат што работаат останатите групи. Приказните се презентираат пред целата група. Следува дискусија 10 мин.

Прашања за дискусија:

- Што се случи?
- Дали ви беше лесно да ја напишете приказната?
- Според кои критериуми го презентирате ликот во приказната како позитивен/ негативен?
- Како оваа вежба е поврзана со стереотипите?

Предлог реченици за 4 приказни:

Ким се пресели на Филипините ....

Фураха порасна во главниот град на Руанда...

Хелга од Хамбург...

Мајкл од Њујорк...

Предлог за видео: Danger of a single story from Chimamanda Ngozi Adichie

(https://www.ted.com/talks/chimamanda_adichie_the_danger_of_a_single_story)

Активност 2: Кошаркарски тим

Времетраење: 20 – 30 минути

Потребни материјали: испечатени слики за две групи (материјали во додатоци на крајот на прирачникот како прилог 4)

Број на учесници: 18 – 22

Опис на активноста: Групата се дели на две помали групи. Двете групи добиваат сет на претходно подготвени фотографии. На групите им се даваат инструкции да селектираат кошаркарски тим којшто би бил успешен на натпревар. Првата постава на играчи има 5 играчи и избираа 3 резервни играчи. Двете групи ги презентираат селектираните тимови. На крајот на дискусијата се презентира кој е на фотографиите.

Прашања за дискусија:

- Зошто ги селектиравте тие играчи? Според кои критериуми се раководевте во групата?
- Дали имавте недоразбирање при селекција на играчите?
- Дали може да се сетите на слични секојдневни ситуации каде што ние донесуваме одлуки на истиот начин како во оваа активност?
- Што се стереотипи и како тие влијаат на начинот на живот на луѓето?

Активност 3: Барометар на предрасуди

Времетраење: 15 – 20 минути

Потребни материјали: листови за двата екстрема на барометарот

Број на учесници: 5 – 20

Опис на активноста: Тренерот ги презентира двата „пола“ на барометарот: на едниот крај од собата е „да“ другиот крај е „не“, во средина се сите останати места помеѓу да и не. Ги замолуваме учесниците да станат. Тренерот ги чита исказите и учесниците треба да се позиционираат себе си на она место во собата на кое што барометарот го рефлектира нивното мислење. Кога сите ќе ја пронајдат соодветната позиција, тренерот прашува некои од учесниците зошто ја избрале таа позиција во барометарот и како дошле до тоа мислење.

Прашања за дискусија:

- Јас немам предрасуди.
- Во мојата средина постојат многу предрасуди.
- Јас имам право на моите предрасуди.
- Предрасудите имаат свои позитивни страни.
- Моите предрасуди можат некумо да му наштетат.
- Предрасудите водат кон дискриминација.
- Можам да ги „одучам“ предрасудите.

Активност 4: Функции на предрасудите

Времетраење: 45 минути

Потребни материјали: Флипчарт хартија, пенкала/фломастери, мали картички за пишување

Опис на активноста: Учесниците се делат во мали групи од по 4 члена. На малите групи им се дава еден флипчарт лист и пенкала. Вежбата се реализира во 3 фази. Во првата фаза учесниците во малите групи имаат задача да дискутираат за две прашања: Сподели искуство кога си бил дискриминиран и како си се чувствувал и однесувал во таа ситуација? На флипчарт хартијата учесниците ги запишуваат на кратко чувствата и однесувањето кое што го забележале во тој момент. Учесниците се враќаат во пленум и презентираат што е напишано на флипчарт хартиите (без да ги презентираат личните примери). Повторно се враќаат во малите групи и сега дискутираат за момент кога биле дискриминирани (чувствата и однесувањето) кои што повторно се запишуваат на истиот лист. Во пленум се презентираат резултатите од дискусијата. После презентацијата на учесниците им се даваат картички на кои индивидуално треба да запишат: Зошто се појавило одредено однесување или која е функцијата на тоа однесување во ситуациите во кои што сте дискриминирале или сте биле дискриминирани? Картичките се ставаат на подот, тренерот ги групира според категории. На тој начин се дефинираат причините и функциите на предрасудите.

Пример за организирање на флипчарт листовите:

Чувства (да се биде дискриминиран)	Однесување (да се биде дискриминиран)
Чувства (да дискриминираш)	Однесување (да дискриминираш)

Библиографија:

- Boyd, N. (2014). Prejudice, Discrimination & Stereotypes: Definitions & Examples. Retrieved 2017, from Study.com: <http://study.com/academy/lesson/prejudice-discrimination-stereotypes-definitions-examples.html>
- Democracy, L. (2016). PART 1/ UNIT 1/Lesson 3: Stereotypes and prejudices. Retrieved October 10, 2017, from Living Democracy: <http://www.living-democracy.hr/en/textbooks/volume-3/part-1/unit-1/lesson-3/>
- Dictionaries, M. W. (n.d.). Prejudice. Retrieved 2017, from Merriam-Webster Dictionaries since 1828: <http://www.learnersdictionary.com/definition/prejudice>
- Dictionaries, M. W. (n.d.). Stereotype. Retrieved 2017, from Merriam-Webster Dictionaries since 1828: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/stereotype>
- Ploveindia. (n.d.). Figures of Speech : Stereotypes Examples. Retrieved 2017, from iloveindia: <http://fos.iloveindia.com/stereotypes-examples.html>
- Janney, P. (2013). The Different Types of Prejudice. Retrieved October 11, 2017, from Classroom: <http://classroom.synonym.com/the-different-types-of-prejudice-12081909.html>
- Jawuan. (2014). Stereotype Examples. Retrieved 2017, from Storify: <https://storify.com/jawuan/stereotype-examples>
- McLeod, S. (2008). Prejudice and Discrimination. Retrieved 2017, from Simply Psychology: <https://www.simplypsychology.org/prejudice.html>
- R. Belicanec. (2012, February 02). Стереотипи, нивната употреба и нивното зацврстување преку медиумите. Retrieved October 10, 2017, from Okno.mk: <https://okno.mk/node/16916>
- T. Tufekchiev. (2017, February 26). Стереотипи, предрасуди и дискриминација. Retrieved October 12, 2017, from Tufekchiev: <https://tufekchiev.wordpress.com>
- Terms, L. (n.d.). Stereotype/ Definition & Examples. Retrieved 2017, from Literary Terms: <https://literaryterms.net/stereotype/>
- E.K. (2014, July 31). Стереотипи и предрасуди – проблем за заеднички живот и развој. Retrieved October 11, 2017, from Daily Macedonia: <http://forward.daily.mk/zabava/stereotipi-predrasudi-problem-zaednichki-zhivot-razvoj>

Секој човек бара интерпретација на својата културна традиција за да сфати и поврзе. Луѓето го прават ова секојдневно, како што е живеењето заедно со другите со кои ги делат истите традиции. Сопственото јас и другото не мора да припаѓаат на исто општество или да споделуваат исти традиции, сепак оваа интерпретативна активност продолжува (Лавенда & Шулиц, 2009). Споредбите, идентификациите, сличностите и разликите се јавуваат од потребата за споредба, со цел да се разберат и одредат идеолошките, политичките и економските фактори на индивидуата и општеството. Придавање важност на различниот од себе објаснува еден многу важен процес на мултикултурата.

Процесот на споредување подразбира споредба на факторите кои ги создават идентитетот на една индивидуа, група, заедница или општество. Во истиот процес, при размена на меѓусебни вредносни и општествени системи се зголемува интересот за препознавање на различното. Притоа, на пречките на мултикултурен развој се гледа како можност за лично збогатување. Сето тоа придонесува крајната цел да резултира со толеранција, отвореност и прифаќање во мултикултурното општество, намалување на етничката и културната оддалеченост, почит и придавање на важност или правилен суд и оценка на друг систем на уредување, друг јазик и култура и друг идентитет.

Според насоките на Европската година за еднакви можности за сите програми и политики (Европска комисија 2006), различноста вклучува повеќе аспекти, како што е на пример религија или верување, етничка припадност, попреченост, возраст, род, сексуална ориентација. Но, сепак, во однос на различните аспекти на различностите кои може да се појават во хетерогени групи, најчесто се мисли на етничка припадност.

Борбата за пошироко прифаќање и за промена на перцепциите на односите меѓу групите вклучува расправи за многу културни претпоставки коишто мнозинството ги поседува и за промовирање на малцинските културни интереси наспроти преовладувачките научни, литературни и уметнички канони. Постои можност од појава на сериозни недоразбирања доколку две индивидуи не се свесни дека нивните културни правила се разликуваат.

Според Дирк Џејкобс признавањето на етничката и културна различност е една од трите претпоставки врз која се заснова мултикултурализмот (другите две се постигнување на општествена еднаквост меѓу различните етнички групи како постигнување на општествена кохезија преку признавање на етничките и културните разлики) (Jakobs, 2004).

Луѓе од различни култури можат да ви помогнат да ги видите можностите за верување и акција што се драстично различни од она што вашата традиција го смета за возможно. На овој начин едни исти предмети, активности или настани најчесто значат различно за различни народи и култури, односно она што во една традиција се смета за предмет или настан не важи за друга култура. Човековото искуство е двосмислено по својата природа и е нормална појава секој човек да бара интерпретација во својата културна традиција за да сфати и да поврзе (Лавенда & Шулиц, 2009).

Односно сопственото јас и другото не мора да припаѓаат на исто општество или да споделуваат исти традиции. Постои можност од појава на сериозни недоразбирања доколку две индивидуи не се свесни дека нивните културни правила се разликуваат.

Антрополозите секогаш инсистираат дека културата е присутна во секој чекор на перцептивниот процес, во почетокот обезбедувајќи моделиран материјал на перцепција, а подоцна преку вербални и невербални средства, со сутирање на правилно маркирање и реакции на перцептираните модели. Кога луѓето од друга култура не успеваат да ги видат сличностите меѓу луѓето или објектите за кои мислиме дека се очигледни за секој набљудувач, тогаш ние сме склони кон нетрпеливост и стануваме нетрпеливи.

Учењето за другите култури претставува истовремено и помош и закана, тогаш не би можеле да тврдиме дека една единствена култура ја знае вистината. Така според Купер културата била вистинска основа за разлика. (Купер, 1999).

Прифаќањето на разликите е моментот кога се проширува идентитетот, кога се прифаќа универзалноста прилагодувајќи се на нови ситуации и се ставаат во улога на космополити.

Според Петер С. Адлер, интеркултурна личност е составена од различни културни елементи, чијшто идентитет е поширок од оригиналот (Adler, 1998), според Бауман, „мултикултурното општество не е „крпеница“ од пет или десет фиксирани културни идентитети, туку е еластична мрежа на испреплетеност и секогаш заемно ситуациски идентификации“ (Бауман, 2009).

Ако под идентитет подразбираме перцепција за тоа што сум бил, што сум јас и кој сум и кој сакам да бидам во однос на социјалната реалност, културните разлики и традициите, тогаш интеркултурниот идентитет отвора пат за доживување на различните идентитети како можност за разбирање на значењето на културни впечатоци кои претходно биле помалку видливи, која е неопходно за разбирање, комуникација и идентификација.

Афирмирањето на различни култури и различни културни идентитети, е дел и од Лисабонскиот договор од 2009 година, каде се дефинира дека Европската заедница функционира единствено врз граѓанско-правните „универзални вредности на човековото достоинство, слободата, еднаквоста и солидарноста“, а не и врз нов колективен идентитет.

Цели на активностите:

- Подобрување на знаењето за димензиите на различноста
- Подигнување на свеста за основите на сопствениот идентитет
- Подигнување на свеста за примарните димензии на различноста како основа за дискриминација.

Активност 1: Круг на различности

Времетраење: 70 минути

Потребни материјали: 4 листови хартија (flip chart), 10 маркери во различни бои, хартиена самолеплива лента. На два листа хартија (flip chart) претходно се подготвени цртежи на Iceberg и празен круг на различности.

Опис на активноста: Учесници се делат во четири мали групи. Метод: Работа и дискусија во мали групи

- 1) Најнапред, сите групи треба да разговараат за тоа „Кога ќе сретнете некого кого што не го познавате, кои карактеристики се забележливи, препознатливи?“ Наодите треба да ги забележат на листови хартија. (15 мин.)
- 2) Потоа, на две од групите им се дава задача од мноштвото на карактеристики да ги издвојат видливите карактеристики, додека другите две групи треба да ги издвојат невидливите карактеристики. Видливите и невидливите карактеристики треба јасно да се обележани на веќе подготвените листови. (10 мин.)
Метод: Презентирање на наодите во пленарка преку Iceberg Model of Culture дискусија

Во пленарка, секоја од групите треба да ги посочи видливите, односно невидливите карактеристики.

Фасцилитаторот ги запишува карактеристиките на претходно нацртана санта мраз. Презентерите на секоја од групите само ги додаваат оние карактеристики кои претходно не биле споменати од претходните презентери. (15 мин.)

Притоа треба да се има предвид дека социјалните атрибути претставуваат извор на различности помеѓу луѓето и истите може да бидат видливи (раса, лица со посебни потреби) или помалку видливи (етничка припадност), но и да го дефинираат однесувањето на луѓето - бихевиористички социјални атрибути (начин на учење, стил на комуникација и стил на работа, итн.)

Оттаму, карактеристиките се поставуваат на сантата мраз определувајќи ја нивната позиција согласно видувањето на групата за тоа колку одредена карактеристика е видлива, па истата се поставува во видливиот дел и тоа што повисоко доколку истата е првично видлива и јасна. Доколку одредена карактеристика е невидлива се поставува под јасно обележаната морска површина на сантата мраз.

Откако сите видливи и невидливи карактеристики се нанесени на сантата мраз, фасцилитаторот поставува прашање, „Кои од овие карактеристики се непроменливи или тешко променливи за времетраење на еден човечки живот?“

Фасцилитаторот ја насочува дискусијата кон идентификување на примарните димензии на социјалните различности. Примарните димензии силно влијаат врз нашата рана социјализација, имаат траен карактер и многу е тешко или речиси невозможно да се сменат во текот на животот. Такви се, расата, возраста, физичката и ментална способност, етничката припадност, религијата, полот, мајчиниот јазик и сексуалната ориентација. (10 мин.)

Секундарните димензии можат да се менуваат и многу од нив не се видливи и лесно стануваат подложни на личниот избор и креативноста.

Дискусијата води кон презентација на кругот на различностите, имено, идентификуваните примарни димензии се нанесуваат во круг претходно нацртан на лист хартија. Сите останати карактеристики припаѓаат на секундарниот круг на различноста. (5 мин.)

Прашања за дискусија (15 мин):

- Зошто се битни димензиите на различноста?
- Која е разликата помеѓу примарните и секундарните димензии?
- Зошто се важни примарните димензии на различноста за мене лично?
- Кон што води негирањето на некоја од примарните димензии на различноста? Кој може да врши негирање?

Активност 2: Шарени очи (Вукосављевиќ, 2001)

Времетраење: 60 минути

Потребни материјали: напишани 6 комплети со изјави на листови А4 формат.

Опис на активноста: Фасцилитаторот поседува 6 комплети на изјави кои ги распределува на подот на просторијата, комплет по комплет. Штом го распореди едниот комплет на изјави, учесниците треба да заземат позиција до изјавата која е за нив вистинита, прифатлива. Откако ќе даде малку време учесниците да ја согледаат поделбата по изјави, фасцилитаторот поставува кратки прашања, на пример, „дали се твоите очи навистина шарени?“, па потоа ги собира претходните изјави и на подот поставува нов комплет на изјави.

Комплет 1:

Изјави: Јас имам брат и сестра; Јас имам сестра; Јас имам брат; Останати.

Комплет 2:

Изјави: Јас имам тажни очи; Јас имам зелени очи; Јас имам сини очи; Јас имам шарени очи; Јас имам насмеани очи; Останати.

Комплет 3:

Јас сакам да читам; Јас сакам уметност; Јас сакам спорт; Јас сакам бурек; Останати.

Комплет 4:

Ние сме од територијата на бивша Југославија; Јас сум од територијата на бивша Југославија; Јас сум од Европа; Јас сум од БЈРМ; Јас сум од Македонија; Јас сум од Балкан; Останати.

Комплет 5:

Јас имам куче; Јас имам маче; Останати.

Комплет 6:

7 празни листови во различни бои (без изјави)

Прашања за дискусија (20 мин):

- Дали вежбата Ве потсетува на нешто? На што?
- Дали имаше чувство дека имаш избор?
- Како се чувствувавте пред разликите во истата група?

Библиографија:

- Бауман, Г. (2009). Мултикултурна загатка. Скопје: Три. 116-117
- Шулиц, Е.& Лавенда Р. (2009), Културна антропологија, Скопје: Просветно дело. 23, 24
- Adler, P.S. (1998), Beyond Cultural Identity: Reflection on Multiculturalism, in Milton, J.B. (e.d), basic concept of intercultural communication, 225-256.
- Jacobs, D.(2004). “Alive and Kicking? Multiculturalism in Flanders”: in Paper for the Conference of Europeanists. Chicago
- Kuper, A. (1999). Culture. The anthropologist’s account. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Вукосављевиќ, Н. (2001). Ненасилство? Центар за ненасилна акција. Белград

Што е дискриминација?

Постојат безброј определби за тоа што всушност претставува дискриминацијата. Антоновски во рамките на своите истражувања за дискриминацијата констатира дека таа не претставува индивидуален акт, туку систем на односи, дефинирајќи ја како ефективно бесправен третман на лицето врз основи што се ирелевантни за ситуацијата (Antonovsky 1960, како што е цитирано во Simson & Yunger, 1985). Јингер дискриминацијата ја определува како динстинкција, но нефер и неправедна динстинкција. Во таа насока дискриминацијата можеме да ја определиме како негативно однесување насочено кон поединец или некоја група, односно однесување кое е нефер спрема поединецот/групата кон кој/а е насочено.

Дискриминација е неоправдано нееднакво постапување со лица или групи по основ на: пол, раса, боја на кожа, род, припадност на маргинализирана група, етничка припадност, јазик, државјанство, социјално потекло, религија или верско уверување, образование, политичка припадност, личен или општествен статус, ментална и телесна попреченост, возраст, семејна или брачна состојба, имотен статус, здравствена состојба, или било која друга основа.

Односот на предрасудите и дискриминацијата

Предрасудите се земаат како круцијален фактор кој предизвикува дискриминаторски третман. Предрасудата најчесто е сфатена како вовед во дискриминацијата. Таа поседуваат неколку компоненти од кои една е и дискриминацијата. Сепак, постои можност да постои дискриминација и кога отсуствуваат предрасудите.

Овој однос честопати знае да биде измешан. Анализирајќи го односот меѓу предрасудите и дискриминацијата Рос потврдува дека тие претставуваат спротивни страни на една иста монета (Rose, Peter, 1990). Предрасудата всушност претставува став, а дискриминацијата отворено однесување. (Пример: „Законот не може да го натера човекот да ме сака, но може да го спречи да ме линчува, а јас мислам дека тоа е многу значајно“. – Мартин Лутер Кинг)

Ненужноста од релацијата предрасуда-дискриминација посебно ја истакнува Мертон, кој прави типологија на нивните заемни односи, во поглед на американското општество, кој вклучува четири члена:

- Непредрасудни недискриминатори- оние што веруваат во слободата и еднаквоста и кои во целост ги практикуваат;
- Непредрасудни дискриминатори – оние што немаат негативни чувства кон другите, но сепак се обидуваат да ги држат настрана од соседството.
- Предрасудни недискриминатори – или плашливи биготи, кои чувствуваат непријателство кон повеќе групи, засновано врз предрасудите, но кои не се активни.
- Предрасудни дискриминатори, кај кои предрасудите и дискриминацијата се заемно поврзани. Нивниот идеал е правото според кое дискриминацијата не само што е исправна, туку е и должност (Rose, Peter, 1990).

Олпорт утврдува нужна врска меѓу предрасудите и дискриминацијата, определувајќи ја како еден од степените на негативното дејствување условено од постоењето предрасуди. Чекорите, што тој ги разграничил се:

1. Антипатија, кога се чувствува непријателство, но тоа се држи во себе или, евентуално, добива вербална експресија;
2. Одбегнување, кога поинтензивната предрасуда доведува до тоа да се одбегнат членовите на групата што не се сака;
3. Дискриминација, кога предрасудната личност прави штетни разграничувања од активен вид, како што се исклучување на сите членови на дадената група од одреден тип вработување, од домување во дадена област, од политички права, образовни или рекреативни можности, користење цркви, болници и друг вид општествени привилегии;
4. Физички напад, кога силните предрасудни емоции водат кон насилство;
5. Екстерминација, кога се настојува да се уништат членовите на групата кон која се има предрасуди, преку линчување, масакри, геноцидни програми и сл (Allport, 1995).

Какви видови на дискриминација постојат

- Директна
- Индиректна
- Вознемирување
- Сексуално вознемирување
- Виктимизација
- Повикување и поттикнување дискриминација

Директна дискриминација

Директна дискриминација е кога некое лице е понеповолно третирано од друго, било или ќе биде во ситуација на неповолно споредување на која било од заштитените основи. Директната дискриминација во никој случај не може да биде оправдана. (Пример: Забранет влез за пр ипадниците на македонската националност во дискотеката).

Индиректна дискриминација

Индиректна дискриминација се случува кога навидум неутрална одредба, критериум или пракса ќе го стави лицето кое & припаѓа на заштитена група во ситуација на неповолно споредување, освен доколку тоа споредување не е објективно оправдано. (Пример: Поттикнување на наталитетот за трето и четврто дете во општини каде прирастот е под 2,0 промили. Во овој случај оваа практика ги ставаше во понеповолна положба мајките на трето или четврто дете каде прирастот е над 2,0 промили. Затоа, оваа одредба од Законот за заштита на децата беше укината од Уставниот суд.)

Вознемирувањето

Вознемирувањето претставува однесување со кое се сака да се наруши достоинството на одредено лице, да се заплаши, да се деградира, понижи или навреди. Тоа може да биде: намерно малтретирање кое е очигледно или насилно, но може да биде и ненамерно, подмолно или суптилно однесување. Се манифестира преку: исмејување, користење на погрдни имиња, чија што почетна намера не била да се наштети некому, ниту злобно однесување. Навредувањето без умисла не се смета за оправдано.

Сексуалното вознемирување

Сексуалното вознемирување претставува каква било форма на непожелно физичко, вербално, невербално однесување од сексуална природа, со цел да се наруши достоинството на одредено лице, посебно при создавањето на заплашувачко, непријателско, понижувачко или навредливо опкружување.

Виктимизација

До виктимизација доаѓа кога одредено лице е неповолно третирано или страда, бидејќи покренало жалбена или судска постапка со цел да спроведе еднаквост или недискриминација. (Пример: За незаконска дискриминација се смета доколку работодавецот одлучи да отпушти некого, бидејќи тоа лице сведочело во полза на свој колега при тужбата за дискриминација).

Повикување и поттикнување на дискриминација:

Секоја активност со која некое лице директно или индиректно повикува, охрабрува, дава упатства или поттикнува друго лице да изврши дискриминација. Да му се даваат упатства на некое лице да дискриминира врз која било од заштитените основи е незаконски. Лицето кое упатува на дискриминација може, исто така, да одговара за незаконска дискриминација. (Пример: Сопственик на дуќан, го упатува неговиот менаџер да не вработува млади девојки и жени кои немаат деца, поради можноста од породилно отсуство).

Во зависност од институционалната поставеност постојат три типа на дискриминација:

1. Индивидуална, која ја практикува дадена индивидуа
2. Институционална, кога е ангажирана некоја голема организација
3. Повратна, кога членовите од доминантната група лошо ги третираат членовите на својата група, отколку што го прави тоа со членовите на другите, помалку престижни групи.

Најчести облици на дискриминација денес во современото општество се:

1. Половата дискриминација - Жените и девојките низ светот континуирано се соочуваат со полова дискриминација скоро секој ден. Тргнувајќи до различни форми на насилство, во ограничувања во можностите како на приватен, така и на професионален план (како образованието и вработувањето), па дури и преку стереотипните говори и говорот на омраза. Женските права се човекови права и сите заслужуваат еднакви можности. „Не можеме сите да успееме ако половина од нас се воздржани и ограничени.“ Малала Јусафзеи
2. Расна дискриминација - Милиони луѓе низ светот секојдневно се соочуваат со расна дискриминација. Системскиот расизам продолжува да влијае врз малцинствата.
3. Дискриминација по сексуална ориентација - ЛГБТ заедницата е постојано изложена на најразлични форми на пресија. Дури 80 држави од светот имаат закони кои ги забрануваат истополовите бракови или дискусиите за правата на геј популацијата. Во некои од нив, хомосексуалноста е казнувана со смрт и дури и во оние земји каде таа е легална, постојат многу други рестрикции. Никој не треба да се суди или прогонува врз основа на нивната сексуална ориентација.
4. Религиозна дискриминација - Како и со векови наназад, така и денес религиозната дискриминација претставува глобален проблем од големи размери, што често е причина за најразлични конфликти. Со неодамнешните терористички напади во Сан Бернардино и Париз, процентот на криминал и насилство од омраза против муслиманите тројносе зголемил. Според истражувањата, една четвртина од светските религиозни групи се соочуваат со непријателства и неприфаќање во своите држави. Понекогаш, ова се јавува во форма на социјално неприфаќање, но многу влади ставаат забрани и рестрикции на одредени религиозни групи. Општо гледано на сите лимитации на религијата, истражувањата покажале дека околу 39% од земјите имаат високи или многу високи религиозни рестрикции. Тоа значи дека 5,5 милијарди луѓе живеат во општества со овие рестрикции. Религиозната слобода е стандард кој треба да се држи во секое модерно општество и секој треба да има право да биде она што ќе го избере и да живее според она во кое верува или не верува.

Ова се најчестите видови на дискриминации. Но, не треба да се изостави дискриминирањето според старост (на пример за некои работни позиции ве сметаат за премногу стар, за други премлад), политичката дискриминација (која е сè поприсутна и поради која честопати наидуваме на затворена врата при вработување особено во администрацијата каде клучен проблем е наместо интелектуалните способности и стручноста, императив за вработување и напредување во кариерата е партиската книшка на оние кои се на власт), дискриминација на лицата со посебни потреби (кои живеат на работ на egzистенција поради нашата слабост да се соочиме со реалноста), социјална дискриминација...

Во Република Македонија како граѓанска, демократска, правна и социјална држава една од темелните вредности на уставниот поредок меѓу останатото е и почитување на демократските принципи и човековите права. И покрај тоа што постои се опфатна законодавна рамка на анти-дискриминаторски прописи кои ја забрануваат дискриминацијата во одредени области на животот и истите обезбедуваат ефективна имплементација, сепак сознанијата укажуваат дека појавите на дискриминаторско однесување постојат и се најраширени во областите од општествениот живот.

Најзагрозена категорија од дискриминаторско однесување се лица од пониските социјални слоеви кои покрај незавидниот материјален статус, најчесто се и со пониско образовно ниво. Исто така, посебно загрижува тоа што жртви на дискриминацијата се и најранливите категории во општеството: деца, жени, стари лица, лица со посебни потреби. Има укажувања и за дискриминација врз основа на етничка или верска припадност и политички определби. Насекаде околу нас постојат примери и случаи на дискриминација за која малку или речиси воопшто јавно не се зборува. Зошто е тоа така? Сепак крајно време е реално да се соочиме со сите ранливи и дискриминирани групи, да ја тргнеме пајажината од очите и заедно со новите генерации, да градиме рамноправни општества.

Сепак, жално е што се уште постојат места каде човечките и граѓански права секојдневно се прекршуваат, така што како граѓани на едно интеркултурно општество имаме уште многу што да учиме во поглед на промовирањето на солидарноста и толеранцијата на глобално ниво, како и борбата за праведни и инклузивни општества. Но, никако не смееме да дозволиме дискриминацијата да се шири ако сакаме да опстанеме како човечки вид.

РАБОТИЛНИЦА ЗА ТЕМАТА ДИСКРИМИНАЦИЈА

(Блерим Јашари и Александра Сарџоска)

Цели на активноста:

- Да се дискутира за предрасудите, пристрасностите и дискриминацијата и за нивните штетни ефекти на индивидуите, различните групи;
- Учесниците да имаат можност да ги увидат различните можности на лицата кои што припаѓаат на одредени категории/групи во општеството;
- Да се изгради сочувство, емпатија и инклузија во личниот и професионалниот живот.

Активност 1: Чекор напред

Потребни материјали: испечатени ливчиња со улоги

Времетраење: 45 минути

Опис на активноста: Учесниците се распределуваат во линија и на секој учесник му се даваат ливчиња на кои што се напишани улоги и се замолуваат учесниците додека трае активноста да навлезат во улогата на она што им е доделено како улога. По секоја прочитана изјава од страна на тренерот, учесниците треба да проценат дали улогата кој ја имаат добиено може да си дозволи такво нешто или не, и ако сметаат дека може, треба да се придвижат еден чекор напред. Така се повторува за секоја прочитана изјава. После сите прочитани изјави учесниците се замолуваат еден по еден да ги кажат улогите пред целата група на крајот на активноста.

Прашања за дискусија:

- Како се чувствувате во улогите кои што ги добивте?
- Дали забележавте дека некои учесници ретко исчекуваат напред, или воопшто не исчекуваат?
- Како е во реалниот живот?

Улогите кои што треба да се поделат на учесниците во групата:

- Ти си невработена самохрана мајка.
- Ти си муслиманка која живее со родителите кои се многу религиозни
- Ти си млад дечко кој се движи со инвалидска количка
- Ти си 17-годишна Ромка која не завршила основно училиште
- Ти си ХИВ позитивна жена
- Ти си претседателка на влијателна НВО во мал град
- Ти си воен инвалид кој живее од социјална помош
- Ти си претседател на младинскиот огранок на политичката партија која е сега на власт
- Ти си ќерка на францускиот амбасадор во државата во која живееш
- Ти си пензионер
- Ти си 22 годишен хомосексуалец
- Ти си уредник на вести на национална ТВ станица
- Ти си бездомник
- Ти си 19-годишна девојка од оддалечено планинско село
- Ти си сопственичка на фирма за увоз-извоз
- Ти си илегален имигрант од Албанија
- Ти си млада украинска танчерка која работи во бар во Гостивар
- Ти си млад сириец во камп во Табановце
- Ти си наставник кој е вработен преку политичка партија
- Ти си граѓанин на Македонија кој има и германски пасош.

Изјави кои што тренерот ги чита за време на активноста:

- Никогаш не си се сретнал со било какви сериозни финансиски тешкотии.
- Имаш пристапен дом со телефонска линија и телевизија.
- Чувствуваш дека твојот јазик, религија и култура се почитуваат во општеството во кое што живееш.
- Чувствуваш дека твоето мислење за социјалните и политичките прашања е важно и дека твоите ставови се слушаат.
- Останатите лица се консултираат со тебе за различни прашања.
- Не се плашиш дека ќе те застане полицијата.
- Знаеш до кого да се обратиш за совет и помош ако ти треба.
- Никогаш не си се почувствувал/ла дискриминиран/а поради своето потекло.
- Имаш адекватна социјална и здравствена заштита според сопствените потреби.
- Можеш да одиш на одмор еднаш годишно.
- Можеш да поканиш пријатели дома за вечера.
- Имаш интересен живот и позитивен став кон сопствената иднина.
- Можеш да студираш и да бираш професија по сопствен избор.
- Не се плашиш дека ќе бидеш вознемируван или нападнат на улица или во медиумите.
- Можеш да гласаш на државни или локални избори.
- Можеш да ги славиш своите најважни религиозни празници со семејството и пријателите.
- Можеш да учествуваш на меѓународен семинар во странство.
- Можеш да одиш на кино или театар барем еднаш во неделата.
- Не се плашиш за иднината на сопствените деца.
- Можеш да купиш нова облека барем еднаш во три месеци.
- Можеш да се вљубиш во кого сакаш.
- Чувствуваш дека твоите способности се ценат и почитуваат во општеството во кое што живееш..
- Можеш да користиш и да имаш корист од интернетот.

Библиографија:

- Antonovsky, A. во: Simson G.E. & Yinger, J.M. (1985). Racial and Cultural Minorities, Plenum Press, New York, страна 23
- Gordon W. A. (1995), The Nature of Prejudice, Addison-Wesley Publishing Company, Reading Mass
- Merton, R.K. (1970), "Discrimination and The American creed", во: R.I. Rose(ed.), The Study of Society, Random House, N.Y
- Rose I.P. (1990), They and We: Racial and Ethnic Relations in the United States, MJ-Graw-Hill Publ. Company, New York
- Thompson, N. (2016). Anti-Discriminatory Practice: Equality, Diversity and Social Justice. Palgrave Macmillan.

Идентитетот е суштински симбол на постоењето на личноста и претставува одреден вид на релација помеѓу личноста и културата на која припаѓа. За идентитетот исто така може да се каже дека дефинира квалитети кои ги поседуваме како нешто заедничко или различно едни од други, во процесот на препознавање и почитување на секоја индивидуа.

Идентитетот е во процес на постојано оформување и е под влијание на секојдневните случувања, како и од потребата за меѓусебна почит и разбирање на разликите. Тука особено влијание имаат образовните системи кои нудат модели во рамките на кои нивниот идентитет ќе се формира, но и ќе биде отворен за дополнување. Според Гелнер, токму институциите што го управуваат образованието и неговата содржина го управуваат и заедничкиот идентитет. Значи, образованието без разлика дали е формално или неформално, традиционално или современо, претставува клучна алка помеѓу формата и содржината на идентитетот и им помага на луѓето во распределбата на општествената структура преку проценување на безбедносните функции што ги нудат тие (Јанакос, 2009).

Мошне значајно прашање за индивидуалниот идентитет е дека тој е резултат на самоидентификација која индивидуата за себе ја постигнува создавајќи свест кај себе за сопствениот идентитетот. Според Ериксон, процесот на формирање на идентитетот се развива во осум етапи, и секоја од нив е значајна во процесот на формирање на зрела личност, бидејќи доаѓа до привремени несогласувања меѓу развојните можности на поединецот од една страна, а од друга барањата на социјалната средина (Ericson, 1968).

Идентитетот исто така манифестира групни особини и покажува специфично членство кое е социјално изградено. Во овие форми на идентитет пред сè спаѓаат националниот, социјалниот, семејниот, половиот, етничкиот идентитет. Конструкцијата на идентитети е најочигледна за време на периоди на социјални промени констатира Корнел, додека Хартман вели дека конструкцијата на идентитетите се случува во интеракција меѓу можностите и рестрикциите со кои групите се соочуваат во одредени контексти во политиката, социјалните институции, од една страна, а од друга, со тоа што во себе носат сопствените карактеристики, претходни постојни идентитети, големина на групата, внатрешната диференција (Cornell & Hartman, 1998).

Културниот идентитет претставува идентитет на група, култура на група, односно идентитет на индивидуа која е под влијание на групата како нејзин составен дел, но исто така претставува социјален процес во кој секоја од индивидуите дава придонес со својот личен идентитет (националност, религија, афинитети, сексуална определба, талент, интереси, семејство) учествувајќи во целината наречена култура, која од друга страна се состои од симболи, норми и правила. Културниот идентитет претставува начин на опишување на процесот на развојот на способностите за прилагодување во нивниот свет, затоа што луѓето најпрво започнуваат со создавање на навики и традиции кои претставуваат вредности, како што се религиозните верувања, ритуалите, уметноста, традициите и обичаите, со единствена цел да укажат на одредена култура.

Ова значи дека и поимот култура е поврзан со поимот идентитет и води кон дефинирање на сè што е соодветно и прифатливо во општеството, а од другата страна културата е дел од идентитетот и претставување на идентитетот значи претставување на самата култура.

Нашиот идентитет не се развива изолирано, тој е плод на културата, историјата, традицијата, медиумите, образованието, опкружувањето, па и личните релации и животните приказни. Денешното, брзо и непредвидливо темпо на живот е причината што тешко можеме да разбереме дека сме конструирани низ тој долг и несвесен процес на влијанието на културата, бидејќи е тешко да се излезе надвор од тој долго развиван социјален идентитет и да се види нашата улога во општеството. Затоа, ваквиот пристап кон идентитетот како социјална конструкција, овозможува да се види дека сите наши перцепции, ставови, уверувања, поведенија, а со тоа и стереотипи и предрасуди, во голема мера се создадени, исковани и наметнати низ еден долг процес на социјално-историско ферментирање.

При определувањето на колективниот идентитет постои разлика помеѓу националниот и културниот идентитет. Националниот идентитет ја претставува постојаноста на заедницата во однос на заедничкото минато, додека културниот идентитет ја претставува културата како процес на промени и размена меѓу актерите. Иако, и за културата е важен социокултурниот простор и има објективна претпоставка во социјалното живеење, чија што идентификација се врши преку различните творечки облици, науката и политиката.

Националниот идентитет се реферира пред сè на индивидуално ниво на идентификација со културно дефинираниот колективитет, како и на чувствата на дел од тој или таа кога е дел од партикуларна културна заедница.

Обидувајќи се да го дефинираат националниот идентитет, научниците се делат на тие што се стремат да се фокусираат на идентитетот како цел од една страна, и како средство што води кон целта, од друга страна. Првите се насочени кон објаснување на заедничкиот идентитет во смисла на симулирани расни/генетски особености или на јазична културна особеност. Така на пример Клифорд Гирц, акцентот го става на „едноставна поврзаност“ заснована на дадени независни, променливи како „непосредна блискост и роднинска врска“ и да се биде роден во определена религиозна заедница, да се зборува определен јазик, дури и дијалект на некој јазик и да се следат определени општествени традиции” (Гирц, 1963).

Другите пак се стремат кон испитување на заедничкиот идентитет како инструмент со кој се озаконовуваат институциите, дури и државата. Според Гелнер во основа на современиот општествен ред не се наоѓа извршителот, туку предавачот, односно не гилотината туку „doctorat d’etat“, е главна алатка и синоним на државната моќ (Gelner, 1983).

Филозофскиот пристап за идентитети произлегува пак од новите и современите теоретски пристапи. Тука пред сè се мисли на модерното сфаќање на идентитетот кај Рене Декарт, кој акцентот го става на индивидуалниот идентитет, и тоа што останува идентично со себе во текот на времето. Од друга страна Ж. Ж. Русо се спротивставува на апсолутизмот што се спроведува во име на слободното и еднаквоправното граѓанство. Ова спротивставување исто така се однесува на ставовите на Џ. Лок и Е. Кант за интересниот идентитет на политичката заедница, во име на што, одлучувањето го врши мнозинството, така што генералната волја преовладува над волја на малцинството. Џон Лок исто така се спротивставувал на картезианската теорија, душата да се сфати за личен идентитет и смета дека личниот идентитет е прашање на психолошки континуитет, односно дека човекот ги знае основните логички предлози, но сепак е табула раса, која е обликувана од искуство, а сензуалноста и рефлексите се два извори на сите наши идеи. Вниманието заслужуваат и Лајбницовата дефиниција за идентитетот „дека две работи се истоветни само ако тие не се разликуваат според какво било својство“, како и Хегеловиот став, дека идентитетот е меѓучовечки и динамичен елемент, постигнат во колективна смисла, кој останува еден од најзначајните за идентитетот, бидејќи дефинитивно се надминува дилемата за тоа, дали покрај индивидуалниот идентитет, постои и колективен.

Цели на активностите:

- Зајакнување на чувството на припадност на учесниците кон групата, и покрај различните, но и сличните идентитети;
- Намалување на отпорот, стравот од различните идентитети;
- Подигнување на свеста за идентитетот како една од основните потреби на човекот;
- Меѓусебно запознавање на учесниците, но и самоспознавање;
- Градење на меѓусебна доверба преку споделување на лични искуства и ставови.

Активност 1: Знаци

Времетраење: 40 минути

Потребни материјали: Хартиена леплива лента, маркери во 4 различни бои. Претходно подготвени знаци врз лепливата лента за секој учесник.

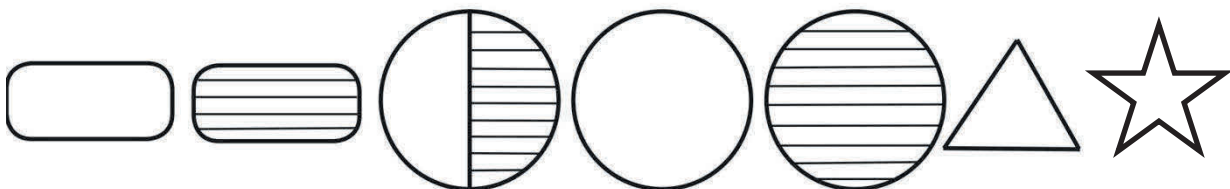
Опис на активноста: Во средината на работната просторија во круг се поставуваат столиците свртени спрема надвор. Учесниците се седнати на столиците со затворени очи и без зборување. Претходно подготвените знаци на леплива лента им се лепат на чело на секој од учесниците. Со тоа, учесниците неможат да ги видат сопствените знаци. На учесниците им се објаснува дека секој со себе носи свои карактеристики, свој идентитет кој е одлика за него/неа. Фасцилитаторот им дава инструкции дека Земјата е при крајот на своето постоење поради природна катастрофа и се селат на друга планета каде треба повторно да формираат заедница според карактеристиките, и знаците кои им се на чело. За времетраење на вежбата, истата се одвива без вербална комуникација.

Фасцилитаторот им дава инструкција на учесниците дека може да почнат со исполнување на задачата.

Фасцилитаторот го следи однесувањето на учесниците и како се формираат, расформираат заедниците.

Вежбата завршува кога повеќе нема да има разместување на членовите помеѓу различните заедници. Значи, овој дел од вежбата временски не се ограничува, но заради планирање на целокупното времетраење на активноста, треба да се знае дека овој дел обично не трае повеќе од 15 минути.

Важно за оваа вежба е да се подготват неколку видови на знаци кои може да обединуваат одредна група на учесници, но и да разединуваат. На пример, се креираат знаци со иста боја, но различна геометриска форма, или знаци кои имаат две бои, но важно е еден од знаците да биде сосема поразличен од останатите и по боја и по форма, жолта ѕвезда на пример.

Прашања за дискусија (20 мин.):

- Што се случуваше за време на вежбата?
- Кој беше критериумот по кој ги формиравте заедниците? Колку идентитетот (знакот) влијаеше за тоа?
- Како комунициравте?
- Зошто одредени учесници не можеа да се најдат во една од заедниците? Како се чувствуваа тие?
- Како се чувствуваше учесникот со жолтата звезда? Зошто на почетокот беше целосно исклучен од останатите заедници?
- Како ја објаснувате потребата да бидеме дел од одредена заедница, што е со оние кои не се пронаоѓаат во истата?
- Како е во секојдневниот живот?
- Што доведува до одбивање на било која примарна димензија на разликите? Кој може да негира?

Активност 2: Моите 5 идентитети

Времетраење: 30 минути

Потребни материјали: листови А4 формат, пенкало или фломастер за секој учесник.

Опис на активността: Секој од учесниците ги запишува на лист хартија петте најбитни идентитети за неа/него. (5 мин.) Потоа, секој од учесниците ги чита своите пет идентитети, а останатите учесници стануваат на кратко. (15 мин.)

Прашања за дискусија (10 мин):

- Што забележавте во оваа вежба?
- Во колку случаи сте биле пронајдени како дел од најголемата група покренати учесници?
- Дали некој од вас беше во мала група на учесници кои не земаа ниту еден од читаните идентитети? Како се чувствувавте?
- Дали сте имале слична ситуација во вашиот живот кога сте почувствувале дека некој е осамен, сам и одделен од групата? Кои се причините за ваквата ситуација?

Активност 3: Река на идентитети

Времетраење: 70 минути

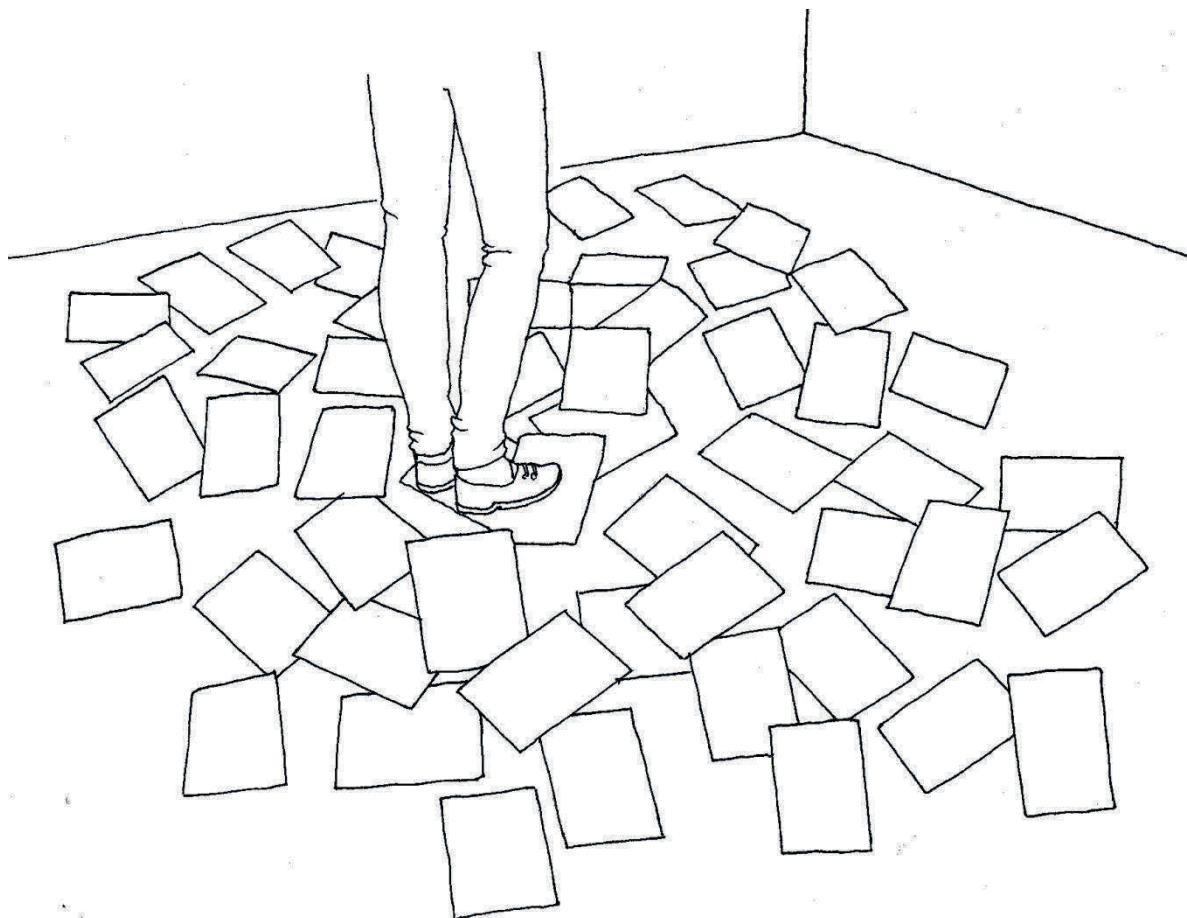
Потребни материјали: Листови хартија А4 формат – по 5 за секој учесник. Пенкало или фломастер за секој учесник.

Опис на активността: Секој од учесниците треба да има по пет листови хартија. Фасцилитаторот им дава инструкција на учесниците: „Секој да напише за себе по едно од нештата кои многу ви значат во животот“. Едно нешто на еден лист хартија. (5 мин.) Откако учесниците ќе завршат со пишувањето, фасцилитаторот ги собира листовите и ги поставува на средината на просторијата во форма на широка река. Учесниците треба да ја поминат реката стапувајќи од камен на камен (лист со напишан идентитет). Притоа, учесникот/учесничката треба да образложи кратко зошто стапнал токму на тој камен кој патем може да биде и лист кој самиот учесник и не го напишал, но се идентификува со истиот и е од големо значење за неа/него. (45 мин.)

Од особена важност е оваа вежба да се изведува во мирна атмосфера и да се обезбеди чувството на взаемно почитување. Тонот на фасцилитаторот при воведувањето на учесниците во вежбата влијае на самиот тек на истата. Доколку фасцилитаторот ги даде инструкциите полека и со мирен тон, таква атмосфера ќе се поттикне и таков ќе биде текот на вежбата.

Прашања за дискусија (20 мин.):

- Како се чувствувавте за време на вежбата?
- Дали се двоумевте да изберете помеѓу два „камена“. Што беше причина за тоа?
- Кои прашања ви се јавуваа?
- Во колкава мерка се идентификувавте со другите учесници?
- Зошто има толку многу сличности помеѓу вас?

Активност 4: Барометар - идентитет

Времетраење: 30 минути

Потребни материјали: Претходно подготвени полови на барометарот на посебни листови хартија А4 формат - „Се согласувам“ и „Не се согласувам“

Опис на активноста: Врз основа на прочитаните изјави, учесниците согласно своето мислење се поставуваат, распределуваат помеѓу половите на барометарот: „Се согласувам“ и „Не се согласувам“. По заземањето на позицијата во барометарот сите имаат можност да го образложат своето мислење зошто стојат таму каде што се застанати во однос на изјавата. Притоа, учесниците треба да се задржат само на својот став, некоментирајќи ги мислењата и ставовите на другите во однос на изјавата.

Изјави:

1. Подобро се разбирам со луѓе кои го зборуваат мојот јазик
2. Подобро се разбирам со луѓе од мојата вера
3. Јас имам поголема доверба во луѓе од мојата етничка заедница
4. Јас сум патриот

Активност 5: Бура на идеи – Што влијае на формирањето на идентитетот?

Времетраење: 15 минути

Потребни материјали: Претходно подготвен флипчарт лист на кој е напишано прашањето за бурата на идеи „Што влијае на формирање на идентитетот?“

Опис на активността: Бура на идеи

Библиографија:

- Cornell, S. & Hartmann, D. (1998) .Ethnicity and Race: Making Identities in a Changing World. Tousand Oaks, London, New Delhi: Pine Forge Press.195
- Erik H. E (1968). Identity, youth and crisis. New York: W. W. Norton Company.
- Geertz, C. (1963). The integrative revolution: primordial sentiments and politics in the new states, in: Old societies and new states: the quest for modernity in Asia and Africa. New-York/N.Y./USA 1963: The Free Press of Glencoe & London/UK . pp. 105-157
- Gellner, E. (1983). Nations and Natinalism. New York: Corenell University Press.34
- Јанакос, С.А. (2009).Етнички конфликти-Религија, Идентитет, Политика. Скопје: Просветно Дело.14

Конфликтот и менаџирањето на конфликти е поле кое постепено се развива во 50-те и 60-те години од минатиот век. Терминот „конфликт“ честопати се користи како генерички термин кој означува некаков вид на општествен судир кој може да варира од меѓучовечки до меѓународен. Во своите зачетоци, основната идеја на теориите за справување со конфликти е дека повеќето конфликти се слични во својата структура и динамика што овозможува градење на некаков вид сродни концепти, теории и процедури за справување и трансформација на конфликтите.

Дефинициите за конфликти се различни и варираат од тоа дека тие можат да бидат конструктивни или деструктивни, до тоа дека може да вклучуваат некаква акција или не. Дојч (Deutsch, 1973), вели дека „конфликтот се случува онаму каде што постојат некомпатибилни дејствија...“. Други истражувачи, сметаат дека конфликтот се појавува кога две или повеќе лица или, пак, групи сметаат дека нивните потреби, интереси, светогледи, вредносни системи и цели се разликуваат или се некомпатибилни (Тилет, 1991; Фишер, 1990; Џонсон и Џонсон, 2002). Постојат и теории кои конфликтот го лоцираат во недоволниот пристап до одредени ресурси меѓу кои моќ, влијателност, пари, време, простор, популарност, позиција. За конкретната проблематика на трансформација на конфликти, особено е интересно гледиштето дека конфликтите може некогаш да претставуваат поле на „опасни можности“ (Болтон, 1986: 207). Ваквите констатации укажуваат на капацитетот на конфликтите за конструктивна промена изведена токму од енергијата генерирана низ конфликтот.

Вреди да се потенцира и дека современите, постмодерни теории укажуваат на конфликтот како на нужен резултат на различностите (етнички, социјални, расни итн.), а со тоа и на различниот пристап до механизмите на моќ. Во таа смисла, конфликтот е многу повеќе тензијата меѓу тоа чии (на групно ниво) светогледи и ставови се привилегирани во едно општество, одколку што е израз на некакви лични потреби и интереси.

Конфликтот може да се оквалификува и како нужен (неминовен) или не нужен. Во првиот вид, станува збор за супстанцијални разлики изразени со спротивставени потреби, цели, вредности, права, или интереси. Преку одредени механизми на спогода во ваквите конфликти најмногу што може да се постигне е луѓето да се согласат или да не се согласат по некое прашање. Па сепак, во вториот тип на не нужни конфликти, лежи и потенцијалот за позитивна трансформација на конфликтите. Ова е резултат на тоа што сржта на ваквите конфликти се најчесто игнорантноста, историските традиции и предрасуди, натпреварувачко или непријателско однесување, или потребата од ослободување на некаква тензија. Ваквите фактори можат да се контролираат и позитивно да се трансформираат. Резолуција на конфликти може да се нарече било кој метод, процес или процедура наменети за трансформација на конфликтот од нешто негативно кон продуктивна интеракција помеѓу засегнатите страни (на пр. трансформација на непродуктивна караница помеѓу двајца во конструктивен дијалог). Конфликтот може да биде позитивен, а честопати и нужен предуслов за донесување добри одлуки, за промена како и за постигнување на поголема блискост помеѓу засегнатите страни. Менаџирањето на конфликти со цел нивна позитивна трансформација тежнее кон деескалацијата на конфликтот. Сржта на трансформацијата на конфликти се состои во обидот да се ограничи деструктивното однесување, да се намалат емотивните тензии и да се надминат несогласувањата. Трансформацијата може да се случи преку преговори помеѓу засегнатите странки или со посредство на трет, надворешен фактор (полиција, арбитер, фасилитатор, медијатор, адвокат, итн).

Меѓу поинтересните стратегии за трансформација на конфликти особено во образовните институции, се истакнува драмата и форум-театарот. Ваквиот метод помага преку драматизација на одреден настан, една група на луѓе за миг да бидат некој друг, во некаков фиктивен контекст. Ако тие ова го одиграат пред публика која ја прифаќа драматизацијата како таква, драмата се претвора во театар (Вал и О’Тул, 1991:1). Централниот елемент на драмата е тензијата и тежнеењето за конечна разврска. Во таа смисла, драмската акција се состои од дијалог, опозиција, преговарање, аргументација, при што сите овие аспекти се насочени кон конечна резолуција на тензијата. Меѓу клучните стратегии за трансформација на конфликти со користење на драма во образованието вреди да се истакне театарот на опресирањето (основан од бразилскиот режисер Аугусто Боал) и техниката на форум-театар, како и театар на општествени промени.

РАБОТИЛНИЦА ЗА ТЕМАТА КОНФЛИКТ И НЕНАСИЛНА РАЗРАБОТКА НА КОНФЛИКТИ

(Блерим Јашари)

Цели на активностите:

- Учесниците да научат за категоризација на однесувањето во конфликтна ситуација;
- Анализа на конфликти;
- Да се направи рефлексја на однесувањето во конфликтни ситуации, фокус на говорот на телото;
- Да се разберат важните фактори кои влијаат на процесот на разработка на конфликти.

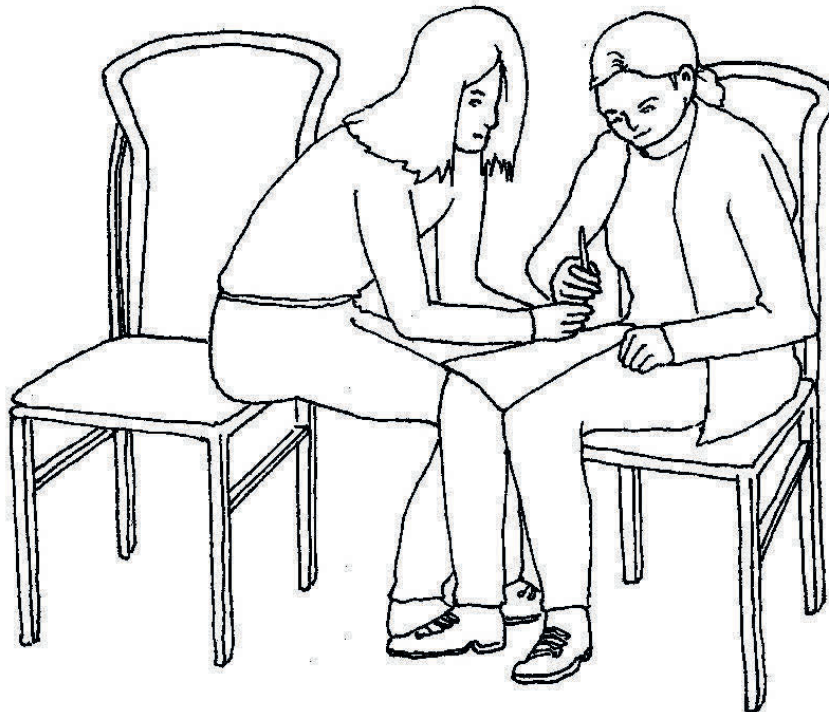
Активност 1: Цртачка битка

Времетраење: 25 минути

Опис на активноста: Групата се дели на две групи (во колони и секој добива партнер од другата група). Едната група се вадат надвор од просторијата и им се кажува дека треба да нацртаат град во мирно време. На другата група се даваат инструкции да нацртаат плажа со капачи. За време на цртањето не е дозволена вербална комуникација. На секој пар им се дава еден лист хартија и пенкало. Паровите имаат 15 минути да ги спроведат активностите. Следи дискусија од 10 минути.

Прашања за дискусија:

- Како се чувствувавте додека цртавте?
- Што чувствувавте и размислувавте за време на вежбата?
- Како се однесувавте кога сфативте дека имате различни задачи?
- Да се направи паралела со секојдневниот живот

Активност 2: Живот на остров

Времетраење: 30 минути

Потребни материјали: флипчарт и маркер за секоја група

Опис на активноста: Учесниците се делат во 4 еднакви мали групи и им се даваат инструкции дека се на пуст остров и дека не можат да го напуштат. Заради организирање заеднички живот треба да се воспостават сопствени правила/систем на живеење. Учесниците имаат 10 минути да се договорат за правилата. Се избира по еден доброволец од секоја група и му се дава инструкција дека ќе биде испратен на друг остров со цел да ги прекрши правилата на другите и да се обиде да ги промени правилата што биле дефинирани во групата.

Прашања за дискусија:

- Како се чувствувавте додека се договаравте во првиот дел од вежбата?
- Што се случи кога дојде новодојдениот/новодојдената?
- Дали може оваа ситуација да ја споредите со секојдневниот живот?

Активност 3: Работа во мали групи

Времетраење: 15 минути

Потребни материјали: флипчарт хартија и маркери

Опис на активноста: Групата се дели на 4 помали групи и им се дава задача, 15 минути за разговор и да напишат мислења за следниве две теми:

Конфликтот настанува поради... Конфликти во мојата средина...

Следи презентација на напишаното и можност за потпрашања, разјаснување и дискусија.

Активност 4: Стили на менаџирање на конфликт

Времетраење: 10 – 15 минути

Потребни материјали: испечатени прашалници за секој учесник, пенкала (Прилог 4)

Активност 5: Како се однесувам во конфликтни ситуации?

Времетраење: 60 минути

Потребни материјали: стол (кој ќе го симболизира конфликтот)

Опис на активноста:

Чекор 1: Побарајте од учесниците да застанат во круг околу столот, дајте им инструкции да замислат конфликт, и како реагираат во конфликтни ситуации. Замолете ги да се обидат да ја почувствуваат ситуацијата за момент. Потоа тренерот им дава инструкции на учесниците истовремено да направат скулптура која што ќе го претставува нивното однесување во конфликтот (столчето е поставено во средината). Еден по еден го напуштаат кругот шетајќи околу другите, разгледувајќи ги нивните скулптури и повторно се враќа во нејзината/неговата позиција.

Чекор 2: Замолете еден учесник кој сака да направи подлабока рефлексција и да се постави во истата позиција повторно. Групата има инструкции да опише што гледа: како изгледа, какво е лицето, кое е нивото, дали е во насока на конфликтот или спротивна насока (важно: да не се прават интерпретации во оваа фаза). Потоа замолете ја групата за интерпретација: какво однесување гледате во конфликтни ситуации, конфронтирачко, избегнување итн? Дали лицето е релаксирано или под стрес? .

Чекор 3: Побарајте друг учесник да го стори истиот круг на рефлексција и интерпретација

Чекор 4: Овој пат дозволете конфликтот да се развие понатаму и гледајте како се менува позицијата на учесникот: Што се случува кога конфликтот ќе биде поблиску (донесето го столчето поблиску до учесникот) или подалеку од него (тргнете го столчето подалеку) ...

Прашања за дискусија:

- Какви беа вашите импресии, како се чувствувавте за време на вежбата?
- Што научивме од оваа вежба, што ќе понесеме со себе?

Библиографија:

- Bolton, G. (1984). *Drama as Education*. London: Longman
- Bolton, R. (1986). *People skills - How to assert yourself, listen to others and resolve conflict*. Australia: Prentice Hall
- Deutsch, M. (1973). *The Resolution of Conflict: Constructive and destructive processes*. New Haven, CT: Yale University Press
- Fisher, R. & Ury, W. (1981). *Getting to Yes. Negotiating agreement without giving in*. Boston: Houghton Mifflin Company
- Fisher, R. (1990). *The Social Psychology of Intergroup and International Conflict Resolution*. New York: Springer
- Johnson, D.W. & Johnson, F.P. (2002). *Joining Together. Group theory and group skills (8th Ed.)*. Boston, Mass.: Allyn and Bacon
- Johnson, D.W. (1996). *Reaching Out. Interpersonal effectiveness and self-actualisation (6th Ed.)*. Boston, MA: Allyn and Bacon
- Moore, C. (1996). *The Mediation Process. Practical Strategies for Resolving Conflict*. San Francisco: Jossey-Bass
- Tillet, G. (1991). *Resolving conflict: A practical approach*. Sydney: Sydney University Press
- Wall, D. & O'Toole, J. (1991). *Senior Drama Syllabus*. Brisbane: Board of Senior Secondary School Studies
- Windslade, J. & Monk, G. (2000). *Narrative Mediation. A new approach to conflict resolution*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers

Што е насилство?

21-от век е век кој што ќе се памети по масовното уништување и насилство што се случи во досега невидени размери во споредба со кога било во историјата на човештвото. Иако денес интензивно се зборува за една тенденција за сè поголема и подлабока хуманизација на односите меѓу луѓето, за пацифизмот¹ како идеологија на отфрлање на војната и воопшто на сите облици на насилството, реалноста е друга и сосема спротивна. Од една страна се зборува за демократија и хумани односи, а од друга доминира силата како средство за контролирање на комуникациите и односите меѓу државите и меѓу луѓето и сето тоа под изговор дека се прави во „интерес на напредокот“.

Насилството е вид на социјално дејствување (физичко или вербално) насочено кон повредување, злоупотреба или убивање на некого или за оштетување на нечија сопственост и посед, по пат на примена на физичка, психичка или друг вид на сила. Етиолошки, поимот насилство потекнува од поимот сила, односно примена на нецелесобразна, неупатена сила врз некого за да стори нешто што не сака или е спротивно на неговата волја. Светскиот извештај за насилство и здравје го дефинира насилството како намерна употреба на физичка сила или моќ, со закана или конкретно загрозување, против себе, друго лице, група или заедница чија последица или веројатност за последица е повреда, смрт, психолошка штета, спреченост за развој или каква било загуба.

Hesnard при дефинирањето на поимот на насилство доаѓа до истата констатација дека во самата структура на насилничкото однесување се наоѓа агесијата, па така тој го дефинира насилството на следниов начин: „насилството претставува екстреман облик на агесија која се изразува како нелегитимна и неоправдана примена на сила (физичка и психичка), кое се манифестира како организирано или спонтано, ритуално (во случај на крвна одмазда) или како безочно насилство, а во поново време се јавува и како инструментализирано (уцени, грабнувања).

Страните во конфликтен однос многу често го употребуваат насилството, како начин за разрешување на истиот, оправдувајќи ги своите потреби и интереси како легитимни и оправдани во однос на другата страна. Со насилството како јалов начин може да се постигне решение на некаков конфликтен однос, но само доколку под решавање се подразбира уништување или отстранување на другите страни во конфликтниот однос. За жал најчесто тоа е ситуација во која една или повеќе страни решението воспоставено по пат на насилство го доживуваат како неправда и ускратување на своите легитимни интереси или можноста тие да се остварат, затоа насилството тешко може да се нарече решение, бидејќи, желбата за задоволување на своите интереси и потреби останува, потпомогнато со желбата за остварување на правдата по сопствено гледање и надополнето со желба за одмазда.

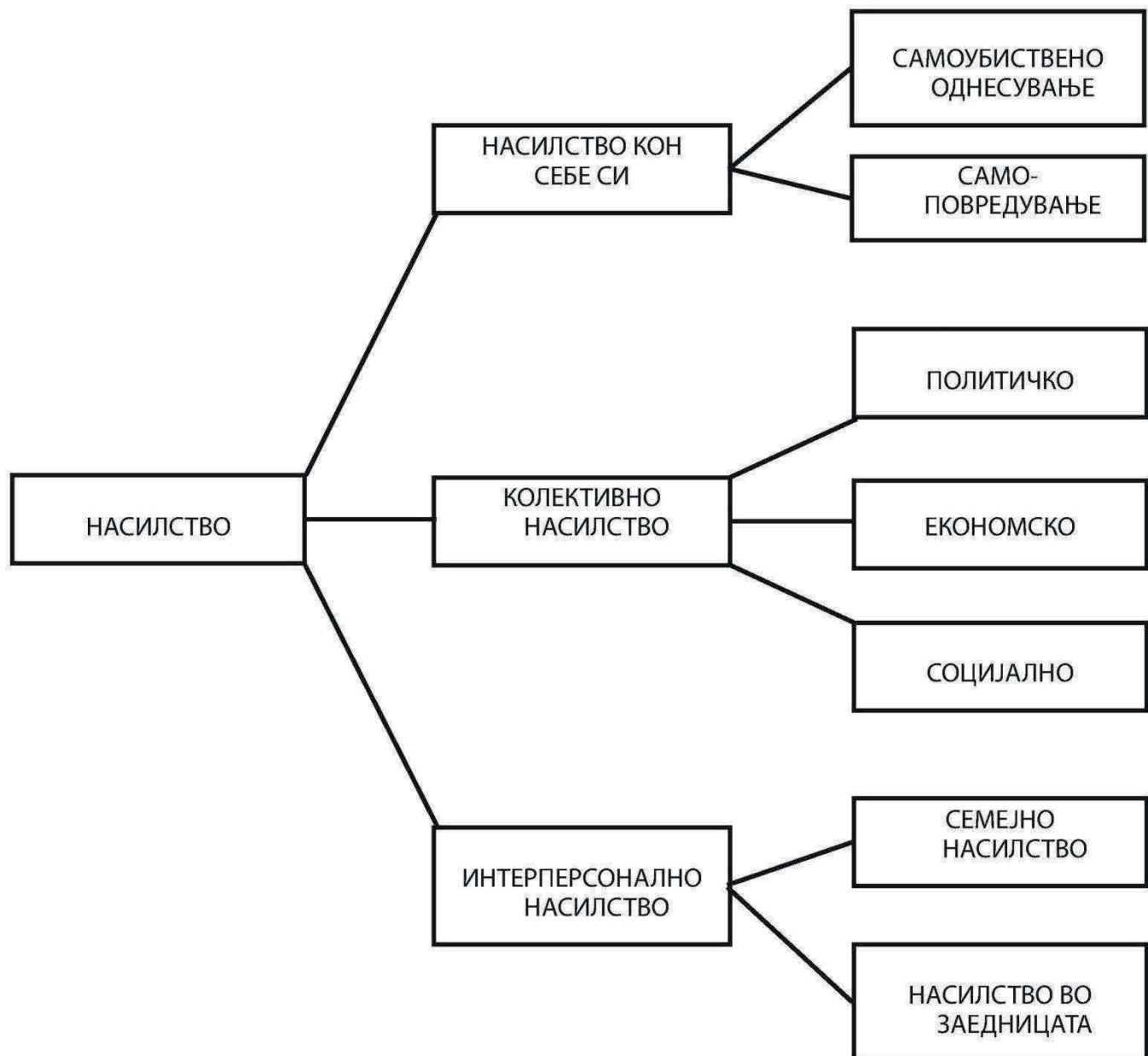
Типови на насилство

Различните критериуми за дефинирање на насилството, може да се прифатат како основа за разграничување на различни типови насилство. Екрат Цимерман разграничува девет дихотомни типови на насилство:

1. Насилство над луѓе или над други суштества,
2. Директно и индиректно, односно манифестно и латентно,
3. Физичко и психолошко,
4. Индивидуално и колективно,
5. Организирано и спонтано,
6. Криминално и политичко,
7. Лично и структурално,
8. Легално и илегално, односно легитимно и нелегитимно,
9. Институционално и неинституционално (Грајковски и др. 2009).

---

¹ Централната идеја е моралната оценка дека насилството е зло. Врз основа на оваа морална вредност, пацифистите го отфрлаат милитаризмот и другите форми на насилство. Пацифизмот како движење со јасно изградена идеологија стана популарен во дваесетниот век, каде подоцна се развиваат мноштво на мировно-ориентирани групи и организации врз основа на чиешто постоење и активности се зборува за мировно движење/движења. Постои апсолутен или доктринарен и релативен или практичен пацифизам.

Насилството кон себеси е поделено на самоубиствено однесување кое опфаќа самоубиствени мисли, обид за самоубиство и извршени самоубиства, и акти на самоповредување.

Колективно насилство е инструментална употреба на насилство од луѓе, кои се идентификуваат себеси како членови на група, против друга група, или збир на индивидуалци, за да постигнат политички, економски или социјални цели. Таа поделба има три поткатегории, секоја предлагајќи можни мотиви за насилни акти: 1) колективно насилство извршено за да се постигне одредена социјална агенда вклучува, на пример, злосторства на омрази извршени од организирани групи, терористички акти и масовно насилство; 2) политички мотивирано насилство вклучува воени и сродни насилни конфликти, терористички акти и државно насилство против групи во земјата; 3) економски мотивирано насилство вклучува напади од поголеми групи со цел нарушување на економската активност, оневозможување пристап на есенцијалните служби, или креирање економска диверзија и фрагментација.

Интерперсонално насилство е поделено во две категории: семејно насилство и насилство во заедницата. Семејно насилство и насилство од интимен партнер е она кое настанува помеѓу членовите од семејството и интимните партнери, кое обично, иако не секогаш се случува во домот. Оваа категорија вклучува

злоупотребување и запоставување на децата, насилство од интимен партнер и злоупотребување на повозрасни лица. Насилство од интимен партнер се однесува на секое однесување во една интимна врска кое предизвикува физичка, психичка или сексуална повреда на оние во врската. Повредата може да биде предизвикана од партнер или од поранешен партнер и најчесто е од мажи против жени.

Насилство во заедницата вклучува насилство помеѓу не сродни поединци, кои можат и не мораат да се познаваат, и кое генерално, иако не ексклузивно, настанува надвор од домот. Во рамките на ова насилство во заедницата интересна карактеристика поседува насилството помеѓу непознати лица. За разлика од насилството од страна на некој познаник, насилството меѓу непознати лица веројатно е потешко за предвидување и спречување. Ова вклучува насилство на млади, случајни акти на насилство, силување или сексуален напад од непознати и насилство во институционални опкружувања какви што се училиштата, работните места, затворите и домовите за нега и сместување.

Во поглед на нашите активности го направивме следново разграничување или типологизација на насилството:

1. Директно или видливо (манифестно) насилство – кое што лесно се идентификува како насилство, кое е лесно видливо
2. Индиректно или невидливо (латентно) насилство – притаено структурно насилство, културно насилство

Директно или персонално насилство е она во кое имаме директна употреба на физичка сила, убиства, тортура, силување и сексуална злоупотреба, вербално насилство, понижување. Тоа е лично затоа што злоставувачите се луѓето, односно постои личност кој може да одговора за постапките.

Културно насилство – ги нарекуваме оние аспекти на културата кои се искористуваат за оправдување или легитимирање на директни културни насилства. Не постојат насилни култури, но постојат култури на насилство (угнетување преку идеологија, религија итн.) Тоа се всушност ставови и верувања кои што преовладуваат и на кои што не учеле уште од детството и средината и кои што ги користиме како израз на моќ и насилство.

Прераскажување на историјата која што ги глорифицира историските записи и милитантните победи, отколку глорификација на ненасилната агитација, движења, бунтовништво или триумфи на соработки и поврзаности. Скоро сите култури препознаваат дека убивањето на лицето е убиство, но убивањето десетици, стотици, илјадници луѓе за време на конфликт или војна, или убивање невини луѓе од страна на сили за обезбедување е резултат на случајни пресметки.

Структурно насилство – насилство во кое нема препознатлив извршител. Постои кога извесни групи, класи, родови, националности, се претпоставува дека имаат повеќе пристап кон изворите, добрата и можностите повеќе од другите групи, класи, родови, националности итн. И овие нееднакви предности се вградени во социјалните, и економски системи кои што владеат со општествата, државите и светот. Привилегии со устав, закони, финансиски привилегии во име на одредени категории се примери на структурно насилство. Типично за овој вид на насилство е дека нема посебно лице или лица кои што се директно одговорни за структурното насилство. Тука, насилството е интегрален дел на самата структура на човечките организации – социјални, политички и економски (експлоатација, сегментација, маргинализација, фрагментација) (Bobichard, 2012). Со структурното насилство се соочуваме во секојдневниот живот, тргнувајќи од неможноста да се најде неопходниот лек во аптека па се до дискриминација по секој основ.

Главни фактори за насилство

Насилството претставува сериозен и глобален проблем, со тенденција на пораст во последните неколку години. Секојдневната појава и забележување на насилство предизвика една нова состојба на чувствителност и ранливост на нашето општество. Тоа всушност ја наметнува потребата насилството да се третира сериозно и континуирано со примена на интегративен пристап, преку мрежата на различни сектори и координирани активности. Ова третирање на насилство подразбира преземање на превентивни мерки и активности со кои до определен степен би успеале да му се спротиставиме. Превенцијата подразбира преземање на различни мерки на неутрализирање на основните фактори кои доведуваат до појавата на насилство.

Кои се главните фактори на насилството:

1. Индивидуални – карактеристиките на личноста и начините на однесување, хиперактивност, импулсивност, слаба контрола врз однесувањето, проблеми со вниманието, агресивно однесување, слаби образовни постигнувања, депресија, омраза, љубомора, самоодбрана
2. Влијанија од семејството и врсниците – атмосферата во семејството најчесто е клучот за развој на агресивното насилно однесување: лош надзор, тешки физички казни за дисциплинирање, конфликт помеѓу родителите, низок степен на приврзаност, неискрена млада мајка, доживување развод, ниска кохезија во семејството, низок социо-економски статус, дружење со деликвентни врсници и целосно прифаќање на нивните ставови, сфаќања и идеи за животот.
3. Социјални, политички и културолошки – бандите и локалните понуди на оружје и дрога, квалитетот на владеење со државата, нејзините закони и степенот до кој тие се спроведуваат, политиката на социјалната заштита, нееднаквост во приходите, брзите демографски промени, урбанизацијата и глобализацијата, невработеноста, криза на вредностите (Насилството кај младите, n.d)

Најчести форми на насилство денес се: половото насилство, убиствата, силеџството, врсничкото насилство, сајбер – насилството, дисциплинирање со насилство. Многу од оние коишто биле жртви на физичко и/или полово малтретирање никогаш не побарале помош, многу од нив изјавиле дека не мислеле дека се работи за малтретирање или не го сметале за проблем. Токму тоа се смета како еден од главните причинители кои придонесуваат за зголемување на бројот на насилствата. Меѓу другото се и стравот на жртвите да го пријават насилството, договорите кои ги постигнуваат жртвите и сторителите, срамот да се пријави дело на насилство поради страв од етикетирање и сигматизирање од заедницата, неажурноста на органите, нивната непрофесионалност, умешноста на сторителите да го прикријат своето дело и многу други. Високата бројка на насилството е доказ за неможност на правосудните органи да се справат со овој вид девијација. Колку оваа бројка на насилството е поголема толку е помала и довербата на граѓаните во органите кои се задолжени да ја гарантираат нивната безбедност и сигурност.

Превенција

Конфликтите не можат да се спречат или избегнат, додека насилството како можен одговор на конфликтот може и да се избегне и да се спречи. Превенцијата на насилството е повеќе од неопходно и истата е потребно да се воспостави на секое ниво.

Превенцијата на насилството може да се постигне преку развој на начините за соочување на конфликтите на конструктивен, ненасилен начин, при што се развива разбирање, се создава доверба и во самиот тој процес често се разгледуваат неоснованите претпоставки за намерите, потребите и интересите на сите страни во конфликтот.

Превенцијата на насилство на индивидуално ниво има две цели, да се поттикнат размислувањата и однесувањата поврзани со здравствената состојба кај децата и младите луѓе за да се заштити нивниот развој и да се променат оние размислувања и однесувања кај поединци што веќе станале насилни или, пак на кои им се заканува опасност

да се повредат. Ваквата превенција е особено насочена кон поттикнување на луѓето да ги решаваат проблемите и судирите без употреба на насилство. Највообичаените интервенции бараат да се променат вештините, ставовите и верувањата на поединецот. Овие програми пожелно е да се спроведуваат во училиштата за да им помогнат на децата и адолесцентите да управуваат со гневот, да разрешуваат конфликти и да развиваат социјални вештини за решавање на проблемите. И не само тоа, ова ниво ги опфаќа следните активности: интервенции за третман и рехабилитација на адолесценти со нарушување во однесувањето, жртви на насилство, терапевтски програми со соодветни услуги за жртвите на насилство, поддршка за групи и терапии за однесување при депресија, програми за лекување, програми за извршители на сексуално насилство, програми за социјален развој со цел да го подобрат успехот во училиштата, едукативни интервенции за децата и младите, други интервенции на индивидуално ниво (отворени линии), тренинг за сигурно користење на оружје, решавање на конфликт и справување со лутина. Интервенциите на индивидуално ниво се насочени главно кон поттикнување здрав став и однесување кај децата и помладите во текот на нивниот развој и промена на ставови и однесувања кај лица што веќе станале насилни или се во опасност да си нанесат штета себеси.

Превенцијата на ниво на односи има за цел да влијае врз односот на жртвата или извршителот со луѓето со кои се тие најчесто во контакт, како и да влијаат врз решавање на проблемите во семејството и негативното влијание од врстниците. Превенцијата на ова ниво се остварува преку преземање на следниве програми: развој на вештини, домашни посети, групи за нега, служби, родителска едукација, дневна грижа, интервентни тимови за негуватели на постари или хендикепирани, дополнителна поддршка во ризични семејства, обука за развивање на социјални вештини.

Превенцијата на ниво на заедница ги опфаќа напорите во заедницата кои се насочени кон подигање на јавната свест за насилството, стимулирање на активности на заедницата и обезбедување на помош и поддршка на жртвите. Тука спаѓаат на пример медиумските кампањи за да се опфатат цели заедници, или едукативни кампањи за институционални опкружувања какви што се училиштата, болниците, работните места, модификации на средината, како подобрување на уличното осветлување и креирање на сигурни патеки за деца и млади на пат кон и од училиште, и редуцирање на достапноста до алкохолот. Ваквите програми можат да бидат засилени со соодветен тренинг на полицијата, здравствените професионалци и наставниците, НВО, за да им помогнат да ги разберат и подобро да одговорат на различните типови насилство, и да се подобрат трауматолошките служби за да се справат со последиците од насилството. Поврзувањето на секторите на ниво на заедницата се повеќе се користи за справување со насилството. Се врши координирање на совети, форуми на повеќе агенции, при што се вклучуваат голем број на луѓе, како судии, здравствени и социјални работници, членови на разни здруженија, образовни кадри и локални религиозни и политички раководители. Обично, нивната функција се состои од размена на информации и вештини, утврдување на проблеми за обезбедување услуги и унапредување на свеста на заедницата и мерки за еден или за повеќе видови на насилство.

Превенцијата на ниво на општество ги опфаќа програмите кои се однесуваат на културните, социјалните и економските фактори што придонесуваат за насилство и кои се насочени кон промени во законодавството, политиките и пошироката социјална и културна средина со цел намалување на стапката на насилство во заедницата во целина. Овие програми опфаќаат спроведување на закони кои забрануваат нелегален трансфер на оружје, програми за разоружување на населението, законодавна и судска помош за изготвување или усовршување на закони за интерперсоналното насилство, меѓународни договори и конвенции кои се однесуваат на спречување на насилство, хармонизација на стандардите во националните закони, засилување и подобрување на полициските и судските системи, реформирање на образовните системи, намалување на сиромаштијата и нееднаквоста, програми за социјална помош и економски развој, програма за промена на социјалните и културни норми, политика за контрола на употреба на алкохолот, воспоставување на програми за креирање на работа за невработени.

Зошто ненасилно да дејствуваме?

Мирното решавање на конфликти (ненасилното) е моќен пат за остварување на целите. Кај нас овој начин на разрешување на конфликтите е постојано присутен и актуелизиран, фаворизиран, теоретски и рационално присутен насекаде околу нас, но практично и бихејвиорално, насилството е првиот играч на нашата сцена.

Ненасилното дејствување претставува активна, групна и невооружена форма на борба за контрола на моќта во конфликтни ситуации. Како такво ова дејствување не е пасивно туку активно и не претставува обид за одбегнување или игнорирање на конфликтот, напротив тоа е конструктивно и креативно соочување со конфликтите.

Дел од причините и заблудите зошто делуваме насилно наместо ненасилно се:

- ненасилното однесување е бавно;
- ненасилството е пасивно;
- се става акцент на говорот (зборувањето) во разрешување на конфликтите;
- ненасилството е за добрите луѓе, а светот е полн со лоши сили;
- ненасилството е својствено за источните цивилизации;
- може да се користи во домашните и локалните конфликти, а е бескорисно за меѓудржавните спорови.

Разубедувањето, апелите и ненасилното дејствување

Разубедувањето и апелите во основа претставуваат рационални, емоционални, вербални обиди за постигнување на согласност на противникот во однос на нешто. За разлика од тоа ненасилното дејствување не е само вербално, тоа се состои и од невербални социјални, економски, политички активности. (пример: барањето да ви се покачи платата од работодавецот е акт на вербално убедување, но не одењето на работа додека не ви се зголеми платата е случај на ненасилно дејствување.)

Ненасилното дејствување не е сведено само на конверзација и преобразување на сфаќањата и верувањата или на институциите, ако е ефикасно ова дејствување може да предизвика преобразба на свеста на одреден круг на луѓе, институции.

Преговарање, компромис и ненасилно дејствување

Преговарањето како форма на решавање на конфликтни ситуации и спорови, му претходи на ненасилното дејствување. Ненасилното дејствување обично се презема по неуспехот на преговорите, а некогаш и додека траат преговорите.

Во основа преговарањето е обид за вербално убедување или разубедување по пат на искористување на постоечките институционални процедури. Преговарањето е можно во случаите кога е можен компромис, кој е суштина на самото преговарање. Од оваа гледна точка ненасилното дејствување е сосема различно од преговарањето и компромисот, всушност ненасилното дејствување е средство за борба во која стојат противници, а не партнери како во случајот на преговарањето.

Соочувајќи се со реалноста спремни сме и да се соочиме со фактот дека насилството не е нешто вообичаено и дозволено и не смееме да го оправдуваме или прикриваме. Единствено можеме да го спречиме доколку не му дозволиме да остане во сенка.

Интеграцијата, спротивставувањето, одлучноста, решителноста, професионализацијата на органите обука за ненасилно дејствување се само дел од клучните средствата кои секое општество треба да ги употреби за да се спречи насилството и истото да помогне во градењето на здрава и хармонична средина за раст и развој на идните поколенија. А тоа би значело ненасилна комуникација, конструктивно справување со конфликтите, стереотипите и предрасудите во поглед на градење на интерперсонални и интергрупни односи на меѓусебно разбирање, толеранција, взаемно почитување, соработка, мир.

Социјалната кохезија и интегрирањето на општеството, особено на оние со мултикултурен и мултиетнички предзнак, истовремено значи и постигнување на висок степен на стабилност и безбедност, а не насилство. Целта на овој сложен процес е зајакнување на општествената кохезија и интеграција на припадниците на посебните групи во општеството. Овие два процеса, можат да се синтетизираат ако постои клима на толеранција и интеркултурен дијалог.

Цели на активностите:

- Да се дозволи на учесниците и да се охрабрат да ги истражат сопствените и групните дефиниции за насилството-ненасилството;
- Да се истражат различностите на мислењата и различните перспективи за темата;
- Рефлексија на учесниците каде се морално, етички, политички во однос на темата;
- Идентификување на видовите насилство, директно и индиректно (структурно и културно насилство).

Активност 1: Бура на идеи: Што е насилство?

Времетраење: 15 минути

Потребни материјали: Флипчарт хартија, лешило за хартија, стари весници, ножици

Опис на активността: Групата се дели на 4 помали групи. Во мали групи учесниците имаат задача да селектираат текстови од стари новини, списанија, со наслови кои што означуваат насилство од било каков вид. Тие треба да креираат колаж од статии кои означуваат насилство. Следи презентација на креираните колажи, со дополнително објаснување од страна на групата, зошто ги третираат баш тие наслови како насилство.

Прашања за дискусија:

- Какви видови насилство познавате?
- Дали имате да дополните некој вид на насилство или ситуација кој што не беше спомената претходно?

Активност 2: Барометар на ставови за насилство - ненасилство

Времетраење: 45 минути

Потребни материјали: испринтани ливчиња со подолу наведените искази.

Опис на активността: Исказите кои што се испринтани на листови хартија се поставуваат на средината на подот во работната просторија. Просторијата се уредува за активността барометар, со тоа што на едниот крај на просторијата на подот се става лист на кој е напишано „е насилство“, на другиот крај „не е насилство“. Се замолуваат учесниците да станат да ги разгледаат исказите на подот, и по свој избор да земат ливчињата и по сопствено убедување да ги стават на местата „е насилство“ или „не е насилство“ или пак можат да ги стават кон средината на просторијата што би значело дека ставот на учесниците е помеѓу.

Откако ќе се распределат сите искази, се замолуваат учесниците да разгледаат каде се поставени исказите. Доколку не се сигурни зошто извесен исказ е на една страна а не на друга, треба да се постави прашање до оној учесник кој што го ставил исказот на одредено место. Се дава објаснување на поставените прашања.

Искази:

- Задолжително носење униформа.
- Директорот забранува музика на крајот на школската година.
- Педагошката работа е идеална за жените затоа што остава повеќе простор да се грижат за семејството и домашните работи.
- Редовност во училиште
- Професорот има право да избрка ученик од час.
- Учениците имаат право да ја контролираат редовноста на професорите
- Директорот има право да спроведе анонимна анкета за работата на професорите
- Директор на училиште упорно бара од својата соработничка да излезе со неа и покрај нејзиното одбивање.
- Доколку учениците користат изрази од другите краеве на земјата, наставникот ги коригира.
- Редот и дисциплината во класот се израз на авторитетот на наставникот.
- Бегањето од часовите се случува бидејќи професорите немаат авторитет кој учениците.
- Треба да се дозволи во посебни училишта да учат Македонците, а во посебни Албанците.
- Физичката казна треба да биде последна мерка во образованието.
- Жените имаат право да не готват ако не сакаат.
- Жените се помирољубиви отколку мажите
- Успешна жена може да балансира помеѓу семејни и професионални обврски.
- При пријавување за работа, личноста е прашана за припадноста на политичка партија.
- На конкурс на работното место, директорот вработува свој роднина.
- Малцинските национални групи би требало да бидат позитивно дискриминирани при конкурс за вработување.
- Родителите би требало да имаат право да го удрат своето дете доколку тоа лошо се однесува.
- Мајката треба да има право на детето после разводот.
- Секој има право да закачи знаме какво што сака на својата куќа.
- Геј парада.
- Пушењето во која било затворена просторија би требало да биде забрането доколку во таа просторија има непушачи.
- Германскиот народ ја започна втората светска војна.
- Би требало да и се помогне на Африка да се цивилизира.
- По завршување на религиозниот обред, свештеникот ги повикува присутните на состанок на политичка партија.
- На веронауката не и е место во образованието.
- Право на земјата има оној кој на неа прв дошол.
- Партиските вработувања се оправдани.
- Питач ги влече минувачите за ракав.
- Тој е лојален граѓанин на оваа држава.
- Доколку луѓето не можат да живеат заедно, подобро е да се развојат.
- Мнозинството луѓе на некој регион во државата бара тој регион да биде посебна држава.
- Секој албанец треба да го знае македонскиот јазик.
- Секој македонец треба да го знае албанскиот јазик.
- На кого не му се допаѓа државата, може слободно да си оди.
- Проектот Скопје 2014.
- Целата група не може да продолжи да работи, бидејќи некои луѓе чие присуство е потребно, доцнат.
- Медиумите пренесуваат неточни извештаи за случувањата.
- Жртвата има право да прости.

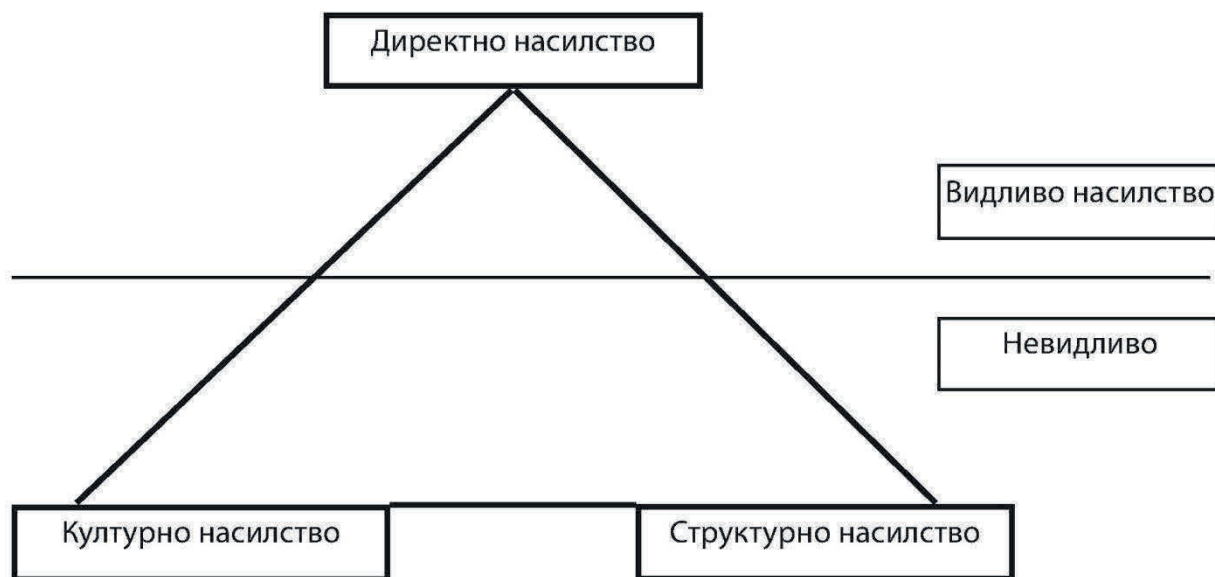
Активност 3: Идентификување на видови на насилство

Потребни материјали: флипчарт хартија подготвена за бура на идеја во вид на триаголник (како на сликата подолу)

Времетраење: 15 минути

Опис на активноста: Учесниците се замолуваат во пленум за да идентификуваат видови насилство насилство во две категории:

1. Директно или видливо насилство – кое што лесно се идентификува како насилство, кое е лесно видливо
2. Индиректно или невидливо насилство – структурно насилство, културно насилство

Триаголник на насилство на Јохан Галтунг (Галтунг, 1990)

Библиографија:

- Bobichand, R.(2012). Understanding Violence Triangle And Structural Violence.
- Превземено од: <http://kanglaonline.com/2012/07/understanding-violence-triangle-and-structural-violence-by-rajkumar-bobichand/> (27.05.2017)
- Galtung, J. (1990). Cultural Violence in Journal of Peace Research, Vol. 27(3), p. 291-302.
- Ѓорѓев, Т. Чичевалиева С (2006): Извештај за насилство и здравје во Македонија и водич за превенција, стр. 28
- Насилство кај младите. Factsheet of World Health Organization (n.d). Превземено од: http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/factsheets/en/youth_mac.pdf?ua=1 (27.05.2017)
- Трајковски, И, Крстевски, Т. Петрушевски З. (2009), Социологија, Гоцмар: Скопје

ЛИДЕРСТВО

Асс. Проф. д-р Алма Тасевска и проф. д-р Лена Дамоска

Лидерството како појава се почесто е предмет на проучување како од практичен така и од егзактен карактер. Терминот лидерство потекнува од англискиот збор LEADERSHIP кој во основа значи водење, раководење, управување.

Терминолошката определба на лидерството се дефинира на следниов начин: Лидерството претставува процес преку кој една личност може да влијае на други членови на групата поради остварување на дефинирани цели, а пак личноста која што има влијание врз групата се нарекува лидер.

Од мноштвото дефиниции за лидерство како значајни се сметаат оние на Carter MacNamara, а како позначајни ги издвојуваме следниве: „Лидерството е давање насоки и вршење влијание врз другите да ги следат тие насоки“. (Carter Mc Namara, 2005) „Лидерството е влијание врз луѓето со одредување цели, давање насоки и мотивирање додека работаат за да ги остварат задачите и да ја унапредат организацијата.“

Од повеќето дефиниции на оваа тема може да забележиме дека лидерството е процес во кој поединците водат група луѓе, ги насочуваат и мотивираат со цел извршување на определена задача. Лидерството сè повеќе е присутно и во сферата на образованието, па оттука и во продолжение даваме краток осврт на овие аспекти.

Слично како и во образовниот менаџмент, постојат голем број на теории и модели поврзани со лидерството во образованието, меѓу кои се наоѓа моделот предложен од авторите Буш и Гловер (2011) кој ги поставуваат теориите на лидерство во образованието наспроти теориите на образовниот менаџмент.

Табелата 1 ги претставува типологиите кои идентификуваат 10 модели на лидерство и ги поставува наспроти шесте модели на менаџмент.

Табела бр.1: Модели на менаџмент и лидерство во образованието

Модел на менаџмент во образованието	Модел на лидерство во образованието
• Формални	• Менаџерски
• Колегијални	• Учествени, трансформирачки, дистрибутивни
• Политички	• Трансакциски
• Субјективни	• Пост-модерни, емоционални
• Двосмислени	• Непредвидени
• Културни	• Морални, инструктивни

Лидерството, често се опишува како лидерство кое е концентрирано кон учење, кое не е поврзано со ниту еден модел на менаџмент, бидејќи многу повеќе е фокусирано кон влијанието, учењето и поучувањето. Моделот во табела 1 не е до крај исцрпен.

Според други автори, како на пример (Davies, 2004) се идентификуваат уште седум други категории:

1. Стратешко лидерство
2. Повикувачко лидерство
3. Етичко лидерство
4. Конструктивно лидерство
5. Поетично и политичко лидерство
6. Деловно лидерство
7. Одржливо лидерство“ (Davies, 2004)

Сите овие категории на лидерство во образованието во различни контекстуални ситуации наоѓаат своја примена. Но мора да се истакне дека нивната диференцираност и поголема анализа води кон развивање на процесот на лидерство и негово продлабочено сфаќање во секојдневната практика.

Цели на вежбите:

- Да се дефинира улогата на лидерот во одредена група;
- Да се дефинираат улогите на учесниците во групата и улогата на лидерот;
- Да се акцентира улогата на заедничката соработка за постигнување на заеднички цели во групата.

Активност 1: Формирање фигури со помош на јаже

Времетраење: 35 минути

Потребни материјали: јаже долго најмалку 20 метри, превез за затворање на очите

Опис на активноста: Сите учесници стојат во круг, и им се задава инструкција за 5 минути да изберат лице кое што ќе ги води за време на вежбата. Откако ќе се избере лидерот, сите учесници ги затвораат очите, со исклучок на избраниот лидер. Задача на целата група е да формира геометриска фигура со јаже (секој учесник го држи јажето со двете раце), и работи според инструкциите кои што му ги дава лидерот. Лидерот ги води учесниците во насока во која што тие треба да се движат (напред, назад, лево, десно) се додека не се добие бараната геометриска фигура (круг, четириаголник, триаголник итн.), но притоа не е дозволен физички контакт.

За време на вежбата учесниците не треба да го пуштаат јажето од раце. Вербалната комуникација помеѓу лидерот и учесниците е дозволена. После формирањето на секоја од фигурите, учесниците ги отвораат очите и гледаат како ја извршиле задачата. Потоа, повторно ги затвораат и продолжуваат со следната фигура зададена од страна на тренерот. За време на активноста се формираат 4 до 5 геометриски фигури.

Прашања за дискусија:

- Како се чувствувавте?
- Колку сте задоволни од формите кои што ги формиравте?
- Дали инструкциите зададени од страна на лидерот беа доволно јасни за Вас?
- Дали имаше соработка помеѓу лидерот и групата?
- Како се чувствувавте лидерот?

Активност 2: Барометар

Времетраење: 15 минути

Опис на активноста: Учесниците, во зависност од нивниот став во однос на прашањата кои што се поставуваат од страна на тренерите се позиционираат во полето на барометарот (позитивен и негативен пол). Откако ќе се позиционираат учесниците, оние кои што сакаат објаснуваат зошто се позиционирале на тоа место.

Прашања за дискусија:

- Дали лидерот треба да биде наметнат?
- Дали лидерот треба да биде еден од нас?
- Дали лидерот треба да ја следи групата (на позитивниот пол), или групата треба да го следи лидерот (на негативниот пол)?
- Лидерите се раѓаат како такви (на позитивниот пол). Лидерите стануваат такви (на негативниот пол).

Активност 3: Избор на крал/кralица

Времетраење: 45 минути

Потребни материјали: флипчарт хартија, стикери, пенкала, маркер.

Опис на активноста: А групата се бара да избераат учесник кој ќе биде кралица/крал на групата, без вербална комуникација.

Откако ќе се направи избор, се дискутираат следниве прашања:

- Како одлучивте?
- Како се одвиваше процесот?

По дискусијата кралицата/кралот седнува во центарот на кругот, додека останатите учесници на стикери ги запишуваат сите нивни очекувања кои што тие ги имаат за кралицата/кралот. На еден стикер се запишува едно очекување. Откако групата ќе заврши со запишување на очекувањата, тие треба да ги залепат стикерите на телото на кралицата/кралот. Кога сите завршиле со пишување на стикерите, тие се читаат пред групата. По читањето на очекувањата, кралицата/кралот се прашува: како се чувствува?

Потоа групата има задача да ги категоризира очекувањата во три групи (на три различни флипчарт хартии), одговорности на групата ; одговорностите на кралицата/кралот; претерани очекувања. Категоризацијата е проследена со дискусија за одлуката, за време на обидот да се групираат очекувањата.

Библиографија:

- Bush, T. (2011), Theories of Educational Leadership and Management, 4-th Edition, SAGE, pg.36
- Davies, B. (2004), The Essentials of School Leadership, London: Paul Chapman
- Mc Namara, C (2005). Field Guide to Consulting and Organizational Development .Authenticity Consulting, LLC

Процесот на донесување на одлуки во себе содржи неколку аспекти, кои се однесуваат на:

Знаењето

- Процесот и стратегиите за носење одлуки
- Теориите и моделите за носење одлуки
- Ресурсни информации, стратегии за прибирање и анализирање на податоци
- Системски теории
- Теории и модели на организации и принципи на организација и развој

Диспозициите

- Колаборативно носење на одлуки
- Носење одлуки преку учење и поучување
- Прифаќање одговорност за одлуката
- Инволвирање на одговорните лица за позначајни одлуки
- Значењето на продолжување на дијалогот за носење одлуки

Вештините

- Фасилитативно лидерство, вештини за градење консензус и водење на процес на ефективна група
- Системски пристап применет во носењето одлуки
- Земање во предвид различни ресурсни информации
- Идентификација на потенцијални проблеми и решавање на проблемите
- Употреба на ефективни комуникациски вештини
- Одлуките се споделуваат со сите надлежни субјекти
- Одлуките се евалуираат соодветно, а резултатите се дискутираат со надлежните субјекти

Историски гледано, процесот на донесување на одлуки бил третиран како научен процес, кој е редоследен, рационален, логичен и секвенционален. Две значајни гледишта на моделот на рационално носење на одлуки се оние на Херберт Симон (Herbert Simon) и Питер Друкер (Peter. F. Drucker).

„Авторот Симон Херберт (Herbert Simon) идентификува три главни фази во процесот на донесување на одлуки: интелигентни активности, дизајнирани активности и активности за избор. Додека пак авторот Питер Друкер (Peter. F. Drucker) креира листа од пет чекори кои помагаат во донесувањето одлуки. Тие чекори се: (1) Дефинирање на проблемот, (2) Анализа на проблемот, (3) Развивање на алтернативни солүции, (4) Дефинирање на најдобрата можност и (5) Промена на одлуката кон ефективна акција. Одлуката донесена во самата институција би влијаела на барем еден од четирите клучни фактори на училишната клима: екологија, структура, мисла и култура. Промената на еден фактор би значела промена кон другиот фактор. Носењето одлуки не може да има едностепено значење. Организациониот систем едноставно тоа не го дозволува (Owens, Valesky, 2015)“.

Сметаме дека токму овие најнови гледишта и ставови поврзани со процесот на донесување на одлуки можеме да ги пресликаме и во различни образовни контексти. Особено ги издвојуваме формалните или неформалните мултикултурни контексти каде донесувањето на одлуки би можело да се практикува на овој начин, сепак за да се однесе одредена одлука членовите во таа ситуација треба да го дефинираат и анализираат проблемот, да развијат алтернативни решенија кои излегуваат од секојдневната матрица на размислување и однесување, да се избере најдобрата можност и потоа да се примени. Токму затоа примената на овој пристап значи и развој на способности и вештини за ефикасно и ефективно донесување на одлуки.

Цели на активностите:

- Да се дефинираат предностите и недостатоците на заедничкото одлучување;
- Да се нагласи важноста на активното вклучување на секој учесник во текот на целиот работен процес.

Активност 1: Преживување

Времетраење: 45 минути

Потребни материјали: А4 листови на кои што тренерите имаат напишани 15 работи кои што се на бродот. (ќе бидат напишани на листовите од страна на тренерите). Овие листови за време на вежбата се поставени на подот за да може да ги види целата група.

Опис на активноста: Од групата се бара да замислат дека преживеале морска бура и во овој момент брановите ги имаат доведено до брегот на еден пуст остров. На островот условите за живот се минимални. За среќа, во близина на брегот можат да го видат бродот во кој учесниците знаат дека има 15 работи кои се многу важни за животот. Но, постои проблем, бродот во рок од 20 минути целосно ќе потоне и за тоа време од бродот може да се спасат само три работи. Задачата на групата е заеднички да одлучуваат во рок од 20 минути, кои се 3 најважни работи од оние 15 работи што се на бродот, со кои што ќе треба да преживеат на островот.

Прашања за дискусија:

- Дали беше лесно да се донесе заедничка одлука?
- Што функционираше, а што не функционираше?
- Кој ве водеше?
- Кој претпочиташе да биде воден?
- Како да го забрзате процесот на донесување одлуки?
- Дали сите се задоволни со одлуката?

Активност 2: Планета

Времетраење: 80 минути

Потребни материјали: тетратки, пенкала, флипчарт хартија.

Опис на активноста: Откриена е нова планета со совршени услови за живот. По неколку дена од откривањето на планетата, вие сте избрани да бидете еден од членовите на комисијата која што ќе одлучи кој ќе живее на новата планета. Вие како член на Комисијата за вселување имате 5 минути да размислите и да напишете три вештини и три доблести што луѓето кои што ќе живеат на планетата мора да ги имаат. Откако сите ќе завршат со запишување на три вештини и три доблести индивидуално, учесниците формираат парови каде што со своите партнери во рок од 8 минути заеднички треба да се одлучат за трите вештини и трите доблести.

Потоа, во групи од 4 (2 парови) во рок од 12 минути одлучуваат за истите работи. Потоа во групи од 8 (две претходни групи од 4) одлучуваат за трите вештини и трите доблести во рок од 15 минути. И, конечно, целата група во 20 минути заедно мора да одлучи за трите вештини и трите доблести.

Прашања за дискусија:

- Што се случи?
- Колку сте задоволни со резултатот?
- Колку сте задоволни со процесот?
- Во која фаза ви беше најлесно да ја донесете одлуката: поединечно, во парови, по 4 лица, по 8 лица или во пленарна група?
- Што беше тешко?

Библиографија:

- Owens, E.R. & Valesky, T.C. (2015), *Organizational Behavior in Education: Leadership and School Reform*, 11th Edition, Florida Gulf Coast University
- Sustain R.C, & Hastie, R. (2015). *Wiser: getting beyond group think to make groups smarter*. Harvard business review press

Моќта често се опишува како целосно наметнување на елитата над пониските класи, во монополот на државата за легитимна контрола на насилството или нивната способност да ги контролираат производните материјали за да ги натераат другите да работаат за нив (Lewllen, 2009).

Во сите општества, од најпримитивните од навидум најцивилизираните, луѓето длабоко уживаат во дејството на моќ. Основните прашања на моќта можат да се следат насекаде, од ограничување на случаи, како што се егалитарните банди на ловци-собирачи на храна во Африка до хиерархиските касти во Индија, од бизнис корпорациите во Токио или Њујорк, до тоталитарните држави во Источна Европа.

Усовершените ритуали на искажување почит, восхитувањето на величини, ракоплескањето на говори, протоколите на свечените вечери, редоследот на свечената колона автомобили, пристап до авионот на корпорација, военото салутирање, го слават поседувањето на моќ (Галбрајт, 1995).

Моќта да се направи избор, укажува на способноста да се смени дадена ситуација која следствено може да се сфати како капацитет за трансформирање. Според Галбрајт, три нешта обезбедуваат пристап до моќта: личноста, сопственоста и организацијата кои се јавуваат во комбинација една со друга, бидејќи личноста се засилува со сопственоста и добива дополнителна сила од организацијата (Галбрајт, 1995).

Од друга страна, секоја манифестација на моќ индуцира спротивна, не секогаш еднаква, манифестација на моќ, бидејќи секој обид луѓето да се потчинат на волјата на другите се соочува со некоја форма на напор да му се одолее на тоа потчинување.

Ерик Вулф разликува три вида општествена моќ и тоа, интерпесонална која ја опфаќа способноста на еден поединец да ја наметне својата волја на друг поединец; организациска моќ нагласува како поединците или општествените заедници можат да ги ограничат другите поединци во дадена општествена средина, и структуралната моќ организира општествени средини и ја контролира акумулацијата на општествениот труд (Шулц, Емил & Лавенда, Роберт, 2009).

Крис Хан, како извори на моќта ги определува економската моќ која ја зајакнува легитимноста на владателот во хиерархиските општества, без која не може да се замисли модерна бирократски организирана држава; демократска моќ -натпреварувачки избори за да се втемели волјата на луѓето и да им се овозможи мандат за управување на лидерите во одредена временска рамка; принудна моќ-пријава за физичка сила или закана за аплицирање, која се употребува на повеќе нивоа, рутинска домашна бруталност, повремени разузнавања на овчарските номади, употреба на хемиско и нуклеарно оружје за застрашување; правна моќ-сфаќања за правилно и погрешно, систем кој регулира агресија и насилство бидејќи правниот авторитет е потпомогнат од идејата на легитимната сила; идеолошка моќ-понизна потчинетост без сила или закана за сила, идеја за легитимност која зависи од претставувањето на минатото и иднината кои се манипулираат со симболи и ритуали (Хан, 2009).

Наспроти овие пристапи, е постмодерната аналитика на францускиот филозоф Мишел Фуко, според кој моќта, како главна цел ја има нормализацијата и создавањето на послушни тела, што значи дека се разликува во тоа што таа е дисциплинирачка и исповедничка.

Исто така како карактеристична форма на моќ тој го споменува и немањето на еден центар кој е лоциран во еден единствен извор на сувереност, од кој би се појавиле некакви секундарни и зависни форми: „Моќта е насекаде, не затоа што опфаќа сè, туку затоа што доаѓа отсекаде. Моќта е неограничена, сè присутна: таа е секогаш веќе таму“ (Foucault, 1980a). Ова значи дека моќта не се шири од одозгора надолу, туку дејствува од одоздола нагоре, таа е капиларна и циркулира низ целото општество и дејствува на секое ниво на општествената практика, општествените врски и институции, кружи низ децентрираното поле на институционалните мрежи од каде и се презема од страна на поголемите структури како класата, државата и др.

Значи, таа е релативна и делува од безброј точки, крајно е неопределена по својот карактер, не е стекната, зграпчена или споделена, ниту пак има некои субјекти кои ја поседуваат, наспроти субјектите се анонимните канали во една чисто структурална активност (Бест, С. & Келнер, Д., 1996)

Фуко исто така инсистира дека моќта е и продуктивна, бидејќи поттикнува задоволство и форми на знаење, создава дискурси. Таа треба да се разбере како продуктивна мрежа од врски, кои се одговорни за создавање на субјектите како продукти и застапници на моќта, бидејќи тој не е претходно даден ентитет кој е искористен од практикувањето на моќта, наспроти поединецот со неговиот идентитет и карактеристики е продукт на една релација на моќта која се применува врз тела, разновидности, желби, сили, и затоа не е една од примарните цели, и се движи низ целото општествено тело, отколку негативно чијашто функција е да биде репресивна (Ферн, 2002).

Ова значи дека моќта не е сопственост на субјектите повеќе отколку знаењето, бидејќи моќта создава влијание на ниво на желба, но исто така и на ниво на знаење. Далеку од тоа да го спречи знаењето, моќта го создава.

Овој начин на дефинирање на моќта ги отфрла модерните теории според кои таа треба да биде закотвена во макроструктурите или владејачките класи и да има утнетивачка природа, развивајќи така нови постмодерни пристапи кои моќта ја гледат како дисперзирана и хетероморфна која е учесник во процесот на конституирање на телата и идентитетот на индивидуата.

Наспроти модерните теории кои знаењето го гледат како неутрално и објективно (позитивизмот) или еманципаторно (марксизмот), Фуко нагласува дека знаењето е неразделно од режимите на моќ, концепт кој е симптоматичен за постмодерното сомневање во разумот и еманципаторските шеми кои се истакнуваат во негово име.

За Фуко дисциплината е една од карактеристиките на модерната моќ, чија цел е создавање на послушни и корисни тела, зголемувајќи ги телесните сили, во економска смисла на користа, и истовремено намалувајќи ги тие сили, во политичка смисла, односно дисциплината, „ја разделува моќта на телото, и од него прави ‘способност’, ‘капацитет’ што сака да го зголеми; од друга страна, ја извртува енергијата или власта што може да произлезе од тоа и воспоставува однос на строга потчинетост“ (Фуко, 2004).

На овој начин, модерната индивидуа станува објект и субјект на знаењето, позитивно обликувана во матриците на научно-дисциплинарните механизми, етичко/правно/ психолошко/медицинско/сексуално битие,, што со многу внимание е произведено, во склад со една цела техника на сили и тела (Фуко, 1979).

Според сфаќањата на Фуко терминот субјект има значење од една страна на човек кој е поврзан со сопствениот идентитет преку свеста и од друга страна контролиран и зависен од друг нечиј субјект. На овој начин тој го отфрла моделот на просветителство кои пред сè ги поврзува свеста, саморазбирањето и слободата, како и претставата за конститутивен субјект како хуманистичката мистификација тврдејќи дека „ треба да се разделиме од конституентниот субјект и да се ослободиме од самиот субјект, односно треба да дојдеме до анализа што може да го објасни конституирањето на субјектот во историски рамки“ (Фуко, 1980b).

РАБОТНИЦА НА ТЕМА МОЌ

(Боран Иваноски)

Цели на активностите:

Вежбата е корисно претставување на една поширока анализа на моќта, таа ќе помогне во:

- Разбирање на моќта во општеството;
- Препознавање на сопствените потенцијали на моќ;
- Кои сме ние како поединци и како групи во однос на оние со моќ во нашето општество;
- Подлабочено разбирање за тоа како идентитетот, моќта, подреденоста и исклученоста влијаат на нас како поединци;
- Илустрација колку е моќта динамична и зависна од односите, врските помеѓу поединецот и општеството.

Активност 1: Бура на идеи – Моќ?

Времетраење: 15 минути

Потребни материјали: Претходно подготвен флипчарт лист на кој е напишана темата за бурата на идеи „Моќ“.

Опис на активността: Оваа активност се користи пред да се пристапи кон следната вежба „Статуи со столчиња“. Со таков пристап, учесници ќе станат свесни за различните форми на моќ во општеството.

Активност 2: Авион (Вукосављевиќ, 2001)

Времетраење: 80 минути

Потребни материјали: Претходно подготвени „елеци за спасување“ од флипчарт листови на кои се напишани имињата на групите, за секој учесник. На посебна флипчарт хартија е напишана листа на сите групи што се наоѓаат во авионот.

Опис на активността: На учесниците им е понудено да изберат по еден појас за спасување. На секој од појасите за спасување напишани се следниве категории:

1. Млади
2. Војска
3. Мултинационални компании (Кока Кола, Мекдоналдс)
4. Мирovníци
5. Стари луѓе
6. Луѓе со посебни потреби
7. Црнци
8. Медуми
9. Влада
10. Жени

Важно е да се напомене дека секоја категорија има по два појаси за спасување. Значи, треба да се подготват онолку појаси колку што има учесници. Бројот на категории да се прилагоди на бројот на учесници. Со тоа, двајца учесници застапуваат една категорија на група.

1. Објаснување на задачата:

Учесниците седат во круг со појасите за спасување. Фасцилитаторот им ги дава следниве инструкции: Учесниците што претставуваат една група се еден пар. Секој пар застапува еден глас. Паровите не можат да се развојат. Сите заедно патуваат на конференција. Темата на конференцијата е „Конфликт и насилство во светот и можности за дејствување“. Вие на конференцијата ја застапувате групата која претходно сте ја избрале. Оеднаш пилотот ве предупредува дека со оглед на технички проблеми сите мора да го напуштите авионот за помалку од еден час. Меѓутоа, бројот на падобрани не е доволен за сите. Три (три) парови ќе останат без падобрани. Пилотот има свој личен падобран и не е подготвен да го отстапи на било кој.

2. Време за размислување:

Секој пар треба да ги напише причините зошто сметаат дека тие би требало да добијат падобран и со тоа да го обезбедат и продолжат патот на конференцијата и работаат со конфликти и насилство во светот. Потоа секој пар ќе избере претставник. Имате 5 минути да го направите тоа.

3. Презентација на групите:

Откако паровите завршиле со претходната задача се замолуваат да ги претстават причините по ред пред сите. Имаат по 3 минути за презентација.

4. Донесување одлуки по парови:

По презентацијата, паровите имаат по 5 минути да разговараат за тоа кој треба да добие падобран и да се одлучат за 5 групи за кои ќе го дадат својот глас, но не смеат да гласаат за себе. Гласањето е тајно, паровите пишуваат на хартија листа од 5 групи.

5. Гласање:

На флипчарт хартија стои листа на сите групи што се наоѓаат во авионот. Фасцилитаторот ги пишува гласовите. Три парови кои ќе имаат најмал број на гласови нема да добијат падобран и ќе мора да ги соблечат елестите за спасување. Доколку гласањето е нерешено, пилотот изјавува дека не сака да чека на нивната преспора одлука и дека имаат само 5 минути за повторно гласање после што тој би се катапултирал, а со тоа авионот ќе се сруши заедно со целата делегација.

Прашања за дискусија (20 мин.):

- Како избравте која група ќе ја претставувате?
- Колку сте задоволни од презентацијата на групата?
- Колку Ви беше тешко да го оправдате личното преживување?
- Како се чувствувавте кога требаше да одлучите за тоа кому ќе го дадете својот глас? Како избравте кому ќе го дадете својот глас?
- Како се чувствуваат претставниците на групите кои не беа избрани?
- Што добивте/научивте од оваа вежба?

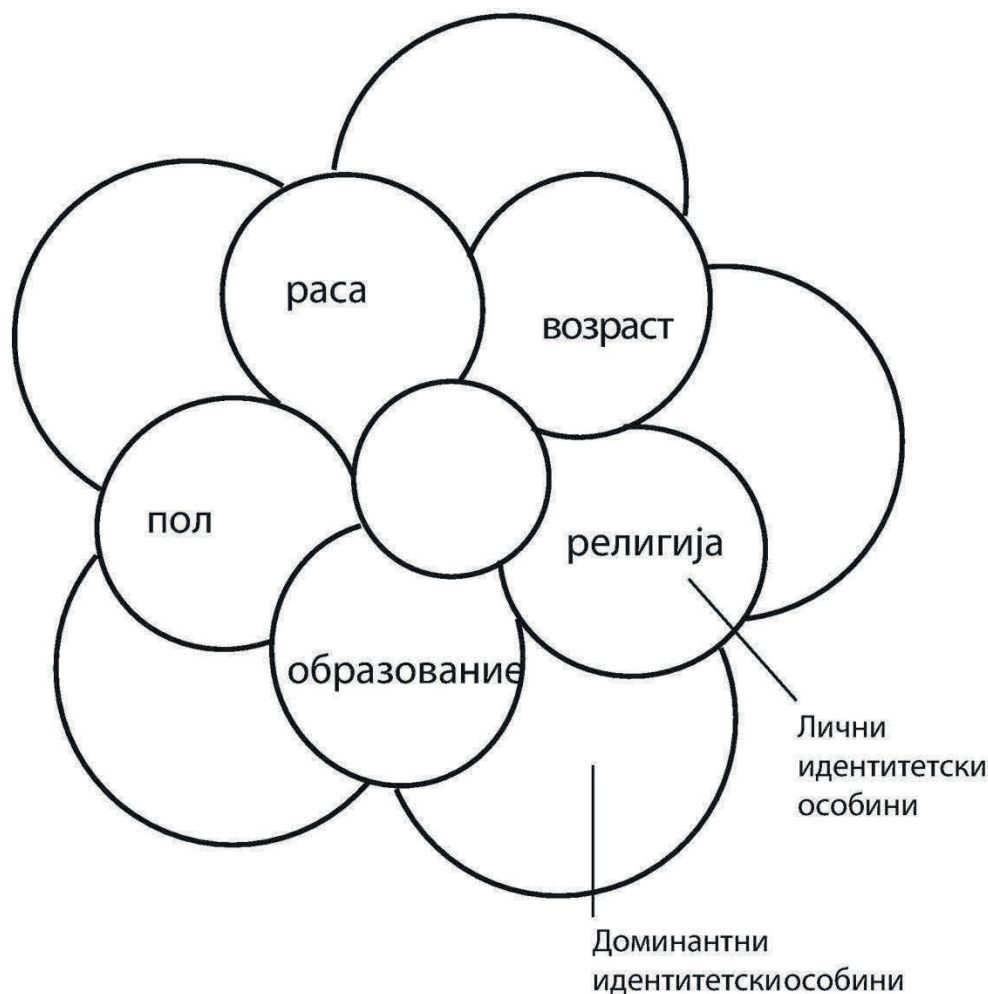
Активност 3: Power Flower (Vene Klasen & Miller, 2006)

Времетраење: 50 минути

Потребни материјали: Претходно подготвен флипчарт лист со нацртан цвет со два круга на цветни ливчиња – околуцветници. Испечатени цветови за секој учесник на А4 формат листови. Молив, пенкало за секој учесник.

Опис на активноста: Power Flower се осврнува кон тоа кои сме ние во донос на оние со моќ во општеството. Ќе го користиме надворешниот круг на цветни ливчиња (околуцветник) за да ги опишеме доминантните социјални идентитети. За тоа неопходно е групата заеднички да го пополни надворешниот круг на цветни ливчиња. Внатрешниот круг на цветни ливчиња се користи за опишување на социјалниот идентитет на поединецот. За таа цел учесниците секој поединечно за себе ќе го пополнува внатрешниот круг на цветни ливчиња.

Пред вежбата, на флипчарт хартија неопходно е да се нацрта цвет со два круга на цветни ливчиња – околуцветници.

Секое цветно ливче претставува една категорија која може да вклучува пол, раса, етничка заедница, религија, вид на семејство, јазик, брачен статус, социјален статус, возраст, образование, психофизички хендикеп, географска припадност, итн.

Групна дискусија:

Групата треба да дискутира за поделени категории и карактеристиките на оние кои имаат најмногу моќ во општеството. Во надворешниот околуцветник треба да се наведат, напишат овие доминантни карактеристики, на пример кој пол или која етничка заедница има најголема моќ? (15 мин.)

Индивидуална работа:

После дискусијата, на секој од учесниците треба да му се подели по еден лист А4 формат со претходно испечатен цвет. Секој од учесниците, преку индивидуална работа треба во надворешниот круг да ги напише веќе договорените и дискутирани доминантни карактеристики. Фасцилитаторот треба да ги замоли учесниците секој од нив за себе во внатрешниот круг на цветот да ги напише сопствените идентитетски карактеристики согласно оние договорени во надворешниот круг на цветот. (10 мин.)

Прашања за дискусија (20 мин.):

Откако секој од учесниците ќе го пополни цветот, фасцилитаторот може да ја води дискусијата околу следниве прашања:

- Колку од вашите лични карактеристики се различни од доминантниот идентитет? Кои карактеристики не може да се променат? Што покажува ова во однос на вашата лична моќ или потенцијална моќ?
- Што оваа вежба открива за нас како група? Кои се сличностите и разликите во однос на доминантната моќ? Како тоа влијае на нас?
- Што ни укажува оваа вежба за идентитетот и моќта во една поширока смисла?

Библиографија:

- Бест, С.& Келнер, Д., (1996). Постмодерна теорија. Скопје: Култура. 77
- Ферн, Х. (2002). Отаде постмодерната политика Лиотар, Ротри, Фуко. Скопје: Институт за демократија, солидарност и цивилно општество. 152
- Foucault, M. (1979), Discipline and punish, New York: Vintage Books. 217
- Foucault, M. (1980, a), The History of Sexuality, Volume I, New York: Vintage & Random House. 97
- Foucault, M. (1980,b), Power/Knowledge, New York: Pantheon Books. 117
- Фуко, М. (2004). Надзор и казна. Скопје: Слово. 142
- Галбрајт, Џ. (1995). Анатомија на моќта. Скопје: Култура. 20, 60
- Хан, К. (2009). Социална антропологија. Битола: Микена. 147, 148
- Klasen, L.& Miller V. (2006), Dynamics of Power, Inclusion, and Exclusion, Nonprofit Online News Journal, Превземено од: <http://intergroupresources.com/rc/RESOURCE%20CENTER/OWEN%27S%20CATEGORIZATION%20OF%20RC/5%20-%20Primers%20&%20additional%20resources/5f-%20Power/dynamics%20of%20power.pdf>
- Lewellen, T.C. (2009), Antropologija politike, Shkup: Tabernakull. 113
- Шулиц, А. Е. & Лавенда, Х. Р. (2009). Културна антропологија. Скопје: Просветно Дело
- Vukosavljevic, N. (2001). Ненасилство? Центар за ненасилна акција. Белград

Теоријата за родот се развива во академската сфера во текот на 70-те и 80-те години од минатиот век особено во САД и Велика Британија. Сржта на оваа теорија во своите зачетоци беше дека општествената категорија на мажественост и женственост (честопати означувано како род) влијае врз и ги формира животите на мажот и жената (како биолошки категории, односно како пол). Како таква, оваа теорија ја преиспитува и доведува во прашање идејата дека мажественоста/женственоста, односно мажот и жената е нешто што постои и функционира според дадени биолошки одредници. Додека полот се смета за биолошка разлика (хромозоми, репродуктивни органи, и тн.), родот се третира како карактеристика која општеството или културата ја опишува како мажествена или женствена, па според тоа се задаваат и родови улоги (мажот треба да е херој, спортист, политичар и присутен во јавната сфера, а, пак жената, домаќинка, мајка, учителка, претежно присутна во приватната сфера, односно во домот).

Ваквиот пристап ги става луѓето во нивните општествени кутии и улоги кои се очекува да ги исполнуваат и секое скршнување од истите може да предизвика неприфаќање од страна на заедницата. Подоцнежни теории го доведоа дури и биолошкиот статус на родот во прашање, инсистирајќи на тоа, дека нашето тело се формира низ призмата на овие општествено зададени улоги од првиот ден на нашето раѓање. Ние сме опкружени со родови улоги уште од раното детство. Тие се провлекуваат низ нашите конверзации, хумор, низ конфликтите, па сè до тоа да послужат и како објаснување за различните стилови на возење на автомобил. Токму поради тоа, родот како општествено конструирана теорија е нешто што е силно вкоренето во нашите институции, дејствија, верувања, желби до таа мерка што навидум ни се чини сосема природно. Токму поради ова треба да ги преиспитаеме овие категории за да се согледа процесот на конструирање на истите и нивно претопување во нешто што е само навидум природно, дадено, па така и непроменливо.

Родот како категорија на нешто што општествено го правиме или дури „играме“ како улога е третиран од повеќе теоретичари (Вест и Зимерман 1987; Батлер 1990). Бинарната поделба на маж и жена како единствени две биолошки категории е исто така нешто што е подоцна преиспитувано. Со други зборови, честопати се случува дури и самата биологија и природа да создаде индивидуи кои не кореспондираат на очекуваните две категории. Па така, Блеклес и др. (2000) проценува дека едно во 1000 бебиња се раѓаат со тело различно од очекуваното машко и/или женско. Сето ова укажува на проблемот со бинарните општествени категории и поделби на машко и женско, разум/емоција, работник/ домаќинка како категории кои се сè присутни и кои длабоко влијаат и го дефинираат животот. Еминентната француска феминистка Симон де Бувоар вели „жените не се раѓаат, туку се прават“. Истото се разбира важи и за мажите, а „правењето“ на мажи и жени е бесконечен процес кој почнува дури и пред детето да се роди – уште од првите размисли за тоа дали е машко или женско.

Некои истражувачи од оваа сфера (Бем, 1981) се обидуваат да укажат на потребата од превенирање на вакви родови типологии уште од најраната возраст со влијание кај децата. Тоа може да се овозможи преку контрола или забрана до пристап на медиуми кои промовираат вакви типологии, книги, визуелни материјали и др., но особено важно е и одржување на еднакви улоги на мајката и таткото во домот. На ваков начин, истражувачите сметаат дека ќе се избегне стандардното ставање на полот и родот во кутии/шеми, а децата ќе имаат поширок светоглед без лимитираното сфаќање за улогата на мажот и/или жената. Конечно, иако многу разновидна сржта на теоријата на родот е повикот активно да се преиспитаат вкоренетите и општо прифатени претпоставки за особините на мажот и жената.

Цели на активностите:

- Учесниците да станат свесни за улогата на родот во општеството;
- Да научат од каде потекнуваат очекувањата за мажите и жените во општеството;
- Да станат сензитивни за сопствената улога за креирање на ваквите ставови;
- Да имаат проактивна улога кон прашањата за родовите улоги.

Активност 1: Какви се машките, а какви женските?

Времетраење: 30-35 минути

Потребни материјали: Флипчарт хартија, маркери

Опис на активноста: Групата се дели на две помали групи според полот, машка и женска. На женската група и се дава задача да пишува на тема: Какви се машките?

На машките им се дава да пишуваат на тема: Какви се женските?

Учесниците имаат 10 минути за вежбата, а потоа следи презентација со дообјаснување по потреба и на крајот 15 минути дискусија.

Активност 2: Машки и женски кутии

Времетраење: 55 -60 минути

Потребни материјали: Флипчарт хартија

Опис на активноста: Групата се дели на две помали групи според полот, машка и женска група. Секоја група има задача да запише заеднички на флипчарт хартија: Што ме научиле (семејството, средината, општеството...) како треба да изгледа вистинскиот маж? (за машката група) и : Што ме научиле (семејството, средината, општеството...) како треба да изгледа вистинската жена? (за женската група). Во оваа фаза од активноста учесниците имаат 15 минути да ја завршат задачата. Во втората фаза од активноста им се дава задача на учесниците (повторно по 15 минути) да напишат на флипчарт хартија: Со кои погрдни и навредувачки зборови ги нарекуваат (семејството, средината, општеството...) ако не се „вистински мажи“ и „вистински жени“. Следи презентација од страна на двете групи.

Активност 3: Би сакал/а женските/машките да се

Времетраење: 25 минути

Потребни материјали: Флипчарт хартија, маркери

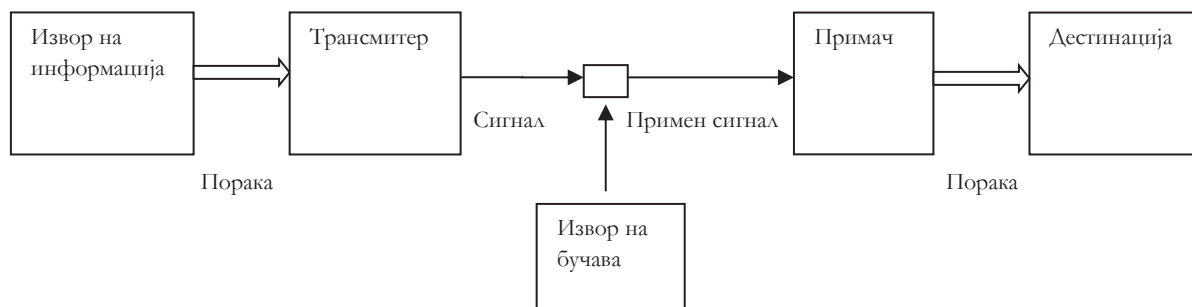
Опис на активностите: Групата се дели на две помали групи според полот, машка и женска група. Машките имаат задача да пишуваат за тоа како сакаат да бидат женските и обратно. Учесниците имаат 10 минути на располагање за пишување. Следи презентација на напишаното во следните 15 минути, проследена со дискусија.

Библиографија:

- Bem, S. L. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*, 88(4), 354-364
- Beauvoir, de. S. (2010). *Second Sex*. New York: Vintage Books.
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge.
- Thorne, B. (1986). "Girls and Boys Together. . . But Mostly Apart: Gender Arrangements in Elementary Schools." Pp. 167-82 in *Relationships and Development*, edited by W. Hartup and Z. Rubin. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- West, C. and Zimmerman, D. H. (1987). "Doing Gender." *Gender and Society*, 1(2), 125-151.
- West, C. (1984). "When the Doctor is a 'Lady': Power, Status and Gender in Physician-Patient Encounters." *Symbolic Interaction* 7:87-106.

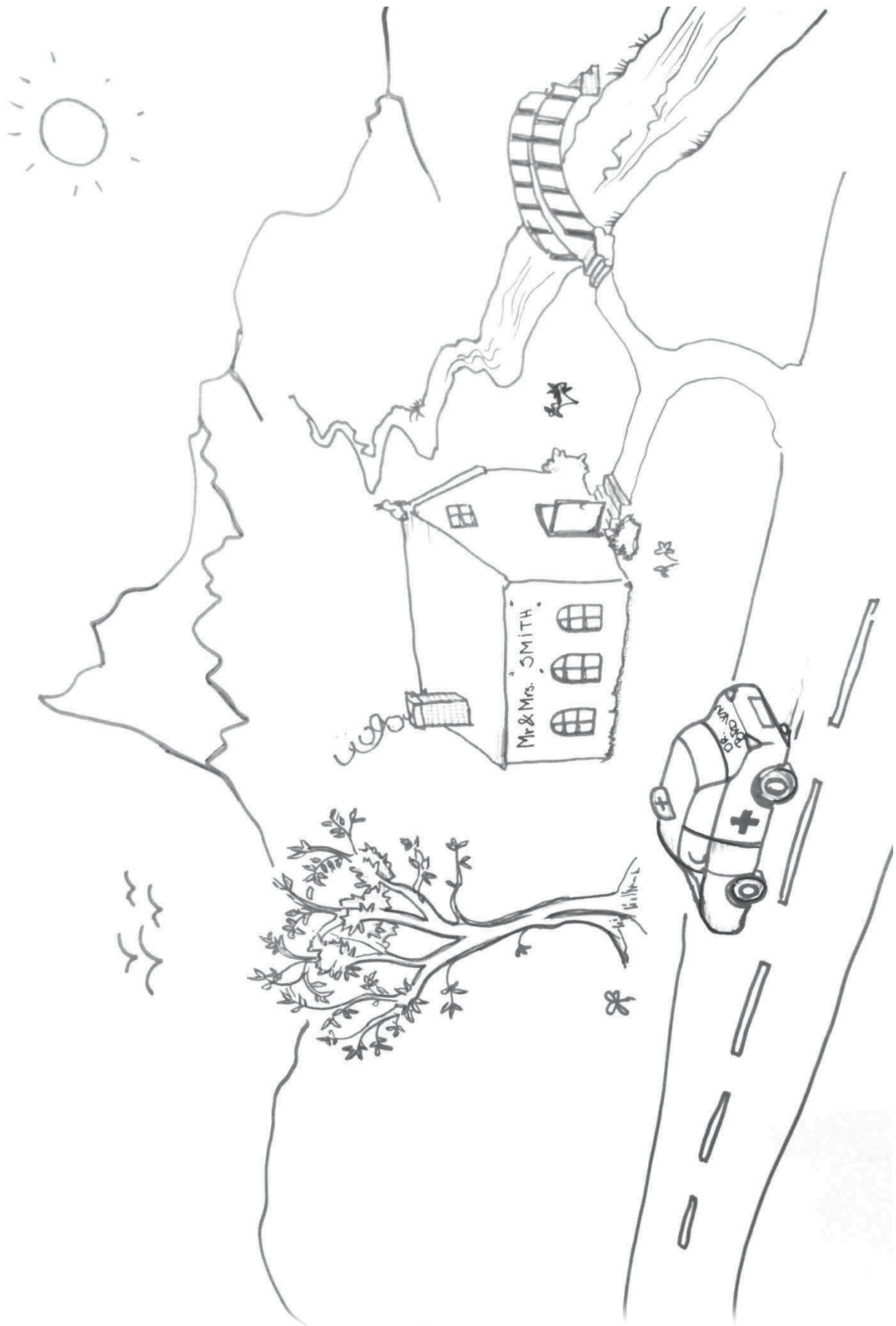
Прилог 1 - Комуникација

Математичка шема за комуникација на Shannon и Weaver- 1949.

Прилог 3 – Перцепција

Прилог 4 – Конфликти

СТИЛОВИ ЗА МЕНАЦИРАЊЕ НА КОНФЛИКТ

Секоја изјава подолу обезбедува стратегија за справување со конфликт. Оценете ја секоја изјава на скала од 1 до 4 одредувајќи колку веројатно би ја користеле таа стратегија.

1= многу ретко 2=некогаш 3=често 4=секогаш

1. Јас истражувам проблеми/прашања со другите за да се најде решение за потребите на сите. ____
2. Се трудам да преговарам и да користам земи-давај пристапи кон ситуациите на проблемот. ____
3. Се трудам да ги исполнам очекувањата на другите. ____
4. Би дебатирал за мојот случај и би инсистирал на моите заслуги и точки на гледиште. ____
5. Кога има недоразбирање, јас собирам што повеќе информации и ги држам линиите на комуникација отворени. ____
6. Кога се наоѓам во расправија, обично кажувам многу малку и се трудам да одам што побрзо. ____
7. Се трудам да ги гледам двете страни на конфликтот. Што ми треба мене? Што ми треба на другата личност? Кои прашања/проблеми се вклучени. ____
8. Јас преферирам да правам компромис кога решавам проблеми и си продолжувам понатаму. ____
9. За мене конфликтите се предизвикувачки и возбудливи. Уживам во битката на мудроста и за тоа што следи. ____
10. Да сум во судир со другите ме прави да се чувствувам непријатно и анксиозно. ____
11. Се трудам да ги приспособам желбите на пријателите и семејството. ____
12. Јас можам да пронајдам што треба да се прави и обично сум во право. ____
13. За да ја скршам блокадата во конфликтот би се сретнал на половина пат. ____
14. Можеби нема да земам што сакам, но тоа е мала цена за плаќање за мирот. ____
15. Јас избегнувам караници држејќи ги моите несогласувања за себе. ____

Како што е опишано, петнаесете изјави одговараат на петте стилови за разрешување на конфликти. За да го откриете вашиот стил, соберете ги поените во соодветните категории. Категоријата со највисок збир ја покажува вашата најчесто употребувана стратегија. Онаа категорија со најмал збир укажува на најмалку посакуваната стратегија. Ако сте лидер кој мора редовно да се справува со конфликти, мора да се соочите со тоа вашиот стил да биде мешавина од сите стилови.

Стилови кои одговараат на изјавите:

ВКУПНО

Соработување	1, 5, 7	_____
Натпреварување	4, 9, 12	_____
Избегнување	6, 10, 15	_____
Прилагодување	3, 11, 14	_____
Компромис	2, 8, 13	_____

Одржувањето на односите со другите не е важно

Важно е да се одржуваат односите со другите

Стилови на реагирање во конфликтни ситуации

Желка (Стил на избегнување)

Желките се повлекуваат во своите куќи за да побегнат од конфликтот. Тие можат да се откажат од нивните лични цели и односи со другите со цел да се избегне стресот којшто го предизвикува конфликтот. Тие исто така се повлекуваат од работите кои предизвикуваат конфликти и од луѓето со кои што се во конфликт. Поради ова, тие никогаш не развиваат вештини за справување со конфликти и тоа ги тера да мислат дека конфликтите не можат да се решат. Се чувствуваат беспомошно. Тие веруваат дека полесно е да се повлечат (физички и психолошки) од конфликтот, отколку да се справат со него. Иако, да се биде желка може да биде ефективно кога конфликтот ќе ескалира или кога им е потребно дополнително време за да размислат пред да реагираат, нивната способност за постигнување цели и зајакнување на релациите со другите е лимитирана.

Ајкула (Компетитивен стил)

Ајкулите не го избегнуваат конфликтот. Наместо тоа, тие се обидуваат да бидат надмоќни, обидувајќи се да го присилат противникот да го прифати нивното решение на конфликтот. Нивните цели се многу важни и тие бараат да ги постигнат сопствените цели по секоја цена. За нив односите со другите не се толку важни, и тие можат да ги жртвуваат односите со другите за да ги постигнат сопствените цели. Ова ги прави многу ефективни во ситуации каде што фокусот и детерминацијата ги води кон успех или кога треба да се донесат извесни одлуки. Ајкулите претпоставуваат дека конфликтот е решен кога има едно лице кое што победува или губи. Победата им дава чувство на гордост и постигнување, а губењето чувство на слабост, неадекватност и неуспех. Ајкулите можат да се обидат да победат преку заплашување, совладување, супериорност и лични напади врз другите луѓе.

Мече (Стил на вклопување)

Мечињата се луѓе на кои релациите со другите им се високо на скалата на приоритети и тие можат да ги жртвуваат сопствените цели за да ја сочуваат хармонијата во односите со другите. За нив, релациите со другите се многу важни, додека нивните цели не се од толкава вредност. Тие сакаат и имаат потреба да бидат сакани и прифатени од страна на другите луѓе. Тие не ја гледаат вредноста да креираат дисхармонија во односите со другите со тоа што ќе го донесат конфликтот на отворено, но не се обидуваат да развијат вештини за развивање конфликт. Тие мислат дека конфликтот треба да се избегнува и дека не може да се дискутира за конфликтот ако односите со тие луѓе се разнишани. Тие се плашат дека ако продолжи конфликтот, некој ќе биде повреден и тоа ќе го уништи односот со другите. Нивното однесување вели „ќе се откажам од сопствените цели, и ќе ти дозволам да имаш што сакаш, ако ти се допаѓам.“ Тие ќе се обидат да го намалат конфликтот, за да не се разниша односот со другите.

Лисица(Стил на компромис)

Лисиците се подготвени да дадат малку за да земат малку. Тие се загрижени за сопствените цели, но и за односот со другите луѓе. Лисиците бараат баланс и компромис. Не го избегнуваат конфликтот, ниту пак целосно се посветуваат во решавање на конфликтот. Тие се откажуваат од дел од нивните цели и ги убедуваат другите да се откажат од нешто свое во конфликтот. Тие бараат решенија за конфликтот каде што двете страни би добиле нешто и да стигнат до некоја средина помеѓу две екстремни позиции. На овој начин, тие постигнуваат „победа, губиток“ компромис. Тие се во ситуација да преговараат и да жртвуваат дел од сопствените цели и односи со другите за да пронајдат договор со заеднички интерес.

Був (Стил на соработка)

Бувовите високо ги ценат и сопствените цели и нивните односи со другите луѓе. Тие користат пристап за решавање на проблемите и работат за пронаоѓање на решение кое што ќе ги задоволи и двете, и нивните цели, но и целите на другите лица инволвирани во конфликтот. Тие препознаваат дека ако на конфликтите им се пристапи ефективно, тие можат да ги подобрат односите со другите луѓе преку намалување на тензијата помеѓу нив. Тие се обидуваат да започнат дискусија која што би ги идентификувала работите кои што го креираат конфликтот. Бараат решенија кои што би ги задоволиле и нив и другите во конфликтот, со тоа ги сочувуваат односите со другите и интегритетот. Ќе работат внимателно се додека не се задоволни со решение кое што ќе ги исполни нивните цели како и целите на другите. Ова вклучува работа на конфликтот се додека тензијата и негативните чувства не се разрешат.

Прилог 5 – Стереотипи

		
<p>Ide Aderitan – екс параолимпишки кошаркар</p>	<p>Jao Ming – НБА играч</p>	<p>Larry Bird – еден од најдобрите кошаркари</p>
		
<p>Les Leventhal – joga инструктор</p>	<p>Pari Akilan – индиски кошаркарски репрезентативец</p>	<p>Antoniija Misura - хрватска кошаркарска репрезентативка</p>
		
<p>Модел</p>	<p>Cam Newton – рагби играч</p>	<p>Dirk Nowitzki – НБА играчDJ</p>
		
<p>DJ</p>	<p>Дрејк – хип хоп музичар</p>	

Центар за Балканска Соработка ЛОЈА
Адреса: ул. Илинденска, 18/А, Тетово 1200, Македонија
Тел: +38944352970
www.cbcloja.org.mk | www.facebook.com/cbcloja

